

JAARVERSLAG 2019

NATUUR
& MILIEU

INHOUD

BESTUURSVERSLAG

1. Introductie

1.1	Introductie bestuursverslag	4
1.2	Vooruitblik 2020	7

2. Onze aanpak

2.1	Missie, visie en strategie	8
2.2	Doelgroepen	8
	Lobby richting overheden	8
	Samenwerking met bedrijven	9
	Stimuleren van mensen	9
2.3	Onze aanpak	9
2.4	Samenwerking andere NGO's	11
2.5	Onafhankelijk	12

3. Jaaroverzicht op thema's, gericht op impact

3.1	Energie	13
3.2	Mobiliteit	16
3.3	Voedsel	19
3.4	Grondstoffen	22

4. Feiten & Cijfers

4.1	Bereik & Achterban	25
	Online achterban	25
	Mediabereik	25
	Publieksservice	26
4.2	Financiën	26
	Financiën 2019	26
	Inkomsten:	28
	- Donateurs	28
	- Nationale Postcode Loterij	30
	- Bedrijven	31
	- Overige fondsen en inkomsten	31
	Beleggingen	31

5. Organisatie/Over ons

5.1	Organogram	32
5.2	Directie en bestuur	33
5.3	Personeel en bedrijfsvoering	33
5.4	Raad van Toezicht (+ link naar verantwoordingsverklaring)	36
5.5	Eigen duurzaamheid	40
5.6	Richtlijnen en gedragscodes	41

INHOUD

Bijlagen

A	Verantwoordingsverklaring Raad van Toezicht	42
B	Jaarrekening 2019	48
C	Controleverklaring accountant	67
D	Begroting 2020	70

Natuur & Milieu bedankt haar donateurs,
partners en de Nationale Postcode Loterij
voor hun steun in 2019!

1. INTRODUCTIE

1.1 INTRODUCTIE BESTUURSVERSLAG

Ten tijde van de publicatie van dit jaarverslag is Nederland en de wereld in de ban het corona-virus. Dit heeft ongekende gevolgen voor de samenleving en de economie, en heeft ook impact op Natuur & Milieu. Ook in deze moeilijke context zoekt Natuur & Milieu naar manieren om een positieve bijdrage te leveren, passend bij de behoeften die nu leven. In samenwerking met overheid, bedrijven en mensen, gaan we vastberaden door om stappen te zetten naar een duurzame toekomst voor iedereen.

Natuur & Milieu heeft een intensief jaar achter de rug, waarin veel is bereikt. Meer dan ooit ging het in de samenleving over de natuur, het klimaat en het milieu. De rechter deed in mei een uitspraak over stikstof (PAS), in juni werd het Klimaatakkoord na ruim 1,5 jaar onderhandelen gesloten en in december sprak de Hoge Raad een vonnis uit over de Urgenda-klimaatzaak. Deze ontwikkelingen hebben veel effect op de samenleving. En al deze aandacht voor natuur, klimaat en milieu veroorzaakte ook maatschappelijke onrust. We zitten midden in een grote transitie en dat geeft chaos. Maar het biedt ook kansen! Nederland is klein, maar onze invloed en kansen zijn groot. Kansen om maatregelen te nemen die goed zijn voor korte en lange termijn, die voor nieuw perspectief zorgen.

Klimaatbeleid is noodzakelijk voor de toekomst

Natuur & Milieu greep de onderhandelingen van het Klimaatakkoord in 2019 aan als kans om te komen tot effectief klimaatbeleid. Onze inzet was een ambitieus en eerlijk akkoord, waarmee Nederland kan voldoen aan de afspraken uit het Parijs-akkoord uit 2015. Begin 2019 bleek uit doorrekeningen van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) dat het conceptakkoord niet genoeg was om 'Parijs' te halen. We lobbyden voor extra maatregelen, liepen mee met de Klimaatmars en zetten een "inkoppertjes"-campagne op met andere organisaties om te laten zien dat er draagvlak is om verregaande maatregelen te nemen.

Wij hebben in het najaar van 2019, na de nieuwe doorrekeningen van PBL, onze steun betuigd aan het Klimaatakkoord. We zijn tevreden met de CO₂-heffing voor de industrie en met de afspraak dat 70 procent van onze elektriciteit in 2030 afkomstig is van zon en wind. Daarnaast zijn er concrete afspraken gemaakt voor het verduurzamen van woningen en gebouwen. Met onze deelname aan het Klimaatakkoord willen we eraan bijdragen dat maatregelen voortvarend worden uitgevoerd. In het akkoord zitten ook een flink aantal punten die we teleurstellend en onvoldoende vinden, zoals de magere inzet op het stimuleren van elektrisch rijden. We gaan ons de komende jaren, samen met de Natuur- en Milieufederaties en vele andere partners, volop inzetten om deze tekortkomingen alsnog te verbeteren.

Stikstofcrisis vraagt om ander beleid, onder andere in de landbouw

In onze voedselvisie (2017) staat de omslag naar een duurzame kringlooplandbouw centraal. We werkten de afgelopen jaren hard om deze omslag te bereiken met verschillende projecten en allerlei partners. Via het Klimaatakkoord heeft Natuur & Milieu actief gepleit voor een consistente lange termijn-aanpak die nodig is. De Wageningen Universiteit & Research (WUR) werkt door ons pleidooi in opdracht van het Rijk een scenario-studie uit om inzichtelijk te krijgen wat er nodig is om de landbouw in 2030 en 2050 binnen de milieugebruiksruimte én klimaatdoelen te krijgen. Deze scenariostudie is in het voorjaar van 2020 gereed.

De uitspraak van de Raad van State over stikstof (PAS) op 29 mei 2019 zette alles op scherp. De rechter verklaarde de PAS (Programma Aanpak Stikstof) ongeldig, met grote gevolgen voor de bouw en de

landbouwsector. De uitstoot van stikstof bedreigt de biodiversiteit in natuurgebieden. Boeren en bouwers voelden zich in het nauw gedreven en voerden massaal protestacties uit. Voor Natuur & Milieu benadrukte deze crisis dat het huidige landbouwsysteem failliet is. We hebben integrale en structurele oplossingen nodig voor een landbouw die toekomstperspectief heeft. Daarbij is een gebiedsgerichte aanpak nodig. We pleitten voor heldere doelen, inprijzen van milieuschade en belonen van boeren die zich inzetten voor meer biodiversiteit en een schone leefomgeving. Onze oplossingen hebben we in gesprekken aangereikt aan het kabinet en politici. Hierin trokken we actief op met andere natuurorganisaties, waaronder Natuurmonumenten en WNF.

Van chaos naar verduurzaming

Een duurzame toekomst voor iedereen is mogelijk. Het wordt steeds duidelijker dat het anders moet en anders kan! Maar we zien ook dat het debat verhardt. Bestaande belangen van bijvoorbeeld de luchtvaartsector, de boeren, de bouw en de industrie komen in het nauw. Dat verklaart de toegenomen weerstand vanuit alle hoeken. Natuur & Milieu plaatst dit in het perspectief van het transitieproces van DRIFT. Als we de maatschappelijke onrust verklaren vanuit dit transitiedenken dan betekent het dat we een kantelpunt aan het naderen zijn. Om iedereen mee te nemen op weg naar die duurzame toekomst, moeten bedrijven hun activiteiten ombouwen of afbouwen. Natuur & Milieu lobbyde richting de overheid en politiek om hen te motiveren verantwoordelijkheid en regie te nemen. Zonder beleid komt er geen systeemverandering. Met de koplopers in verschillende sectoren werkten we samen. We namen mensen mee in ons transitiedenken door te laten zien hoe het anders kan en we vroegen ze om steun. We vertelden waarom gedragsverandering nodig is, wat er al gebeurt, en wat het jezelf en het klimaat en de natuur oplevert.

Onze sleutelprojecten

Natuur & Milieu werkt op de thema's waar de grootste impact te behalen is voor een duurzame toekomst voor iedereen. We richten we ons op de terreinen met de grootste klimaatvoetafdruk: energie, mobiliteit, voedsel en grondstoffen. Binnen deze thema's richten we ons op veranderingen die goed zijn voor het klimaat en voor biodiversiteit.

Dit zijn belangrijke projecten, naast het **Klimaatakkoord**, waar we ons het afgelopen jaar voor hebben ingezet:

- **De verduurzaming van de luchtvaart:** Vliegen is één van de meest vervuilende manieren van transport, maar toch blijft de luchtvaartsector groeien. Er ontstaat een flinke druk op het klimaat door uitstoot van broeikasgassen, geluidsoverlast en luchtverontreiniging. Innovatie levert de komende decennia nog te weinig op. Om emissievrij reizen in 2050 mogelijk te maken, moeten we anders en duurzamer gaan reizen, met de trein, elektrische auto of bus. Het beleid van de overheid moet daarom drastisch veranderen. Het afgelopen jaar deden we veel onderzoek, schreven we [alternatieve luchtvaartnota](#) en overhandigden we deze aan de minister van Infrastructuur en Waterstaat. We werkten ook samen met de koplopers. In onze coalitie "[Anders Vliegen](#)" voerden 24 grote bedrijven een aantal best practices door om hun klimaatvoetafdruk van vliegen te verminderen. En we inspireerden mensen om met de trein of auto op vakantie te gaan met onze [duurzame \(digitale\) reisgids](#).
- **Nieuwe warmte:** We moeten in Nederland van het aardgas af. Aardgas is een fossiele brandstof die zorgt voor de uitstoot van CO₂. Warmtenetten gaan een belangrijke rol spelen om mensen in Nederland aardgasvrij te laten wonen. We lobbyden richting de overheid om ervoor te zorgen dat in de nieuwe Warmtewet de warmtenetten duurzaam zijn. Met bedrijven sloten we een [Warmtepact](#), met als doel de groei en verduurzaming van warmtenetten te versnellen. Maar voor een warmtenet ben je als burger afhankelijk van je gemeente en sta je in de wacht. Een belangrijke stap die mensen wel alvast zelf kunnen

nemen om aardgasvrij te wonen, is de isolatie van hun huis. Ter inspiratie liep Kim Feenstra over de rode loper in onze [isolatiejurk](#). Hiermee lanceerde ze een 'duurzame wintercollectie' aan isolatiemogelijkheden.

- **Waterkwaliteit en biodiversiteit:** De Nederlandse waterkwaliteit staat zwaar onder druk. Daardoor loopt de biodiversiteit gevaar en wordt waterzuivering steeds moeilijker en duurder. Een groot deel van de vervuiling komt door mest en bestrijdingsmiddelen. Dat komt in het water terecht, deels rechtstreeks en deels via het grondwater. We willen de vervuiling bij de bron aanpakken. Met onderzoek, lobby en via media agendeerden we de slechte waterkwaliteit in 'overige wateren' (sloten, grachten). Met grootschalig burgeronderzoek namen we [watermonsters](#) waardoor we op meer dan 850 plekken de waterkwaliteit konden meten.
- **Nederland Zoemt:** Heel Nederland kwam in actie voor de wilde bij. Dat is hard nodig, want de helft van de soorten is in gevaar. En dat terwijl ze zo belangrijk zijn voor onze voedselvoorziening. Ook dit jaar organiseerden we samen met partners we de [Nationale Bijentelling](#), waardoor mensen ons hielpen inzicht te krijgen in de bijenpopulatie. Er is veel openbaar groen dat een gemeente op een bijvriendelijke manier kan beheren. Zo zorgt een gemeente voor meer voedsel- en nestgelegenheid. Om gemeenten te inspireren, kiezen we ieder jaar de bijvriendelijkste gemeente. De titel ging afgelopen jaar naar Moerdijk. Daarnaast werkten we samen met het Wellantcollege om via het groene mbo-onderwijs de (toekomstige) hoveniers en groenvoorzieners klaar te stomen voor bijvriendelijk beheer. Daarvoor ontwikkelden we lesmateriaal en een online spel.
- **De Rijke Noordzee:** Ooit was 20 procent van de Noordzeebodem bedekt met natuurlijke riffen zoals oesterbanken. Door menselijk ingrijpen en ziektes zijn deze verdwenen. Door het plaatsen van levende riffen op de bodem van windparken in de Noordzee herstellen we de onderwaternatuur. Zo helpen we onze aarde op twee manieren: duurzame energie tegen klimaatverandering, en natuurontwikkeling voor meer biodiversiteit in de Noordzee. Uit de eerste monitoringsexpeditie bleek dat natuurontwikkeling binnen windmolenparken kansrijk is. In 2019 kregen we 8,5 miljoen uit het Droomfonds van de Nationale Postcode Loterij om dit project te financieren.

Interne organisatie van Natuur & Milieu

Dit alles konden we doen door de inzet van onze collega's, de samenwerking met vele partners en met de steun van de Nationale Postcode Loterij, Adessium Foundation, Stichting Albron, European Climate Foundation, Fred Foundation en onze vele andere partners (zoals bedrijven en overheden) en onze donateurs.

We streven ernaar om jaarlijks onze kosten en baten goed in evenwicht te houden. In de loop van 2019 hebben we ervoor gekozen om daar enigszins van af te wijken. We sluiten het jaar 2019 daardoor af met een negatief resultaat van € 93.373 bij een som van de baten van € 5.897.520 (-1,5%). Dit komt o.a. doordat we hebben ingezet op extra inhuur van externen ter vervanging van een aantal zieken.

In 2019 hebben we geïnvesteerd in de ontwikkeling van ons team door trainingen, werving van nieuwe collega's en door het maken van inhoudelijke strategische analyses (theory of change); een aantal collega's volgden een leiderschapstraining en we voerden een werkplezier-onderzoek uit. 2019 was ook het jaar waarin we een contract sloten met een nieuwe accountant om onszelf scherp te houden. Daarnaast hebben we statuten en reglementen geactualiseerd en stappen gezet om het projectmatig werken te verbeteren.

1.2 VOORUITBLIK 2020

Onze Meerjarenvisie 2019-2021 'Impact en Focus', geeft ons richting. Door steeds slimmer na te denken over samenhangende interventies (lobby, onderzoek en campagnes) willen we nog effectiever worden in het realiseren van duurzame veranderingen. 2020 wordt beheerst door de coronacrisis. Het verdriet, de onzekerheid en de vele uitdagingen die daardoor ontstaan zijn prioriteit. De langere termijn effecten van de corona-crisis zijn nog niet goed in beeld. Wel is duidelijk dat de samenleving hard wordt geraakt, en er straks investeringen nodig zijn voor herstel. Natuur & Milieu pleit daarbij voor een toekomstgerichte aanpak. Dit jaar worden er ingrijpende besluiten genomen op onze thema's. Het is een belangrijk jaar voor de uitvoering van het Klimaatakkoord. Veel afspraken moeten landen in wetgeving, daar werken wij aan mee. Dit wordt naar verwachting ook het jaar van de luchtvaartnota, nieuwe maatregelen in de landbouw en voor de natuur om een antwoord te hebben op de stikstofcrisis.

Daarnaast bereiden politieke partijen zich voor op de verkiezingen in 2021. Natuur & Milieu wil een aantal belangrijke onderwerpen onder de aandacht brengen bij politieke partijen. Ook willen we mensen inspireren met onze campagnes. We brengen de Doggybagcampagne opnieuw uit, starten onze campagne "vakantie zonder vliegen" met een afkickkliniek voor vliegschaamte op de Vakantiebeurs, we schalen Auto van de Straat op en we vernieuwen ons platform Slimwoner.

Impact van de coronacrisis

De coronacrisis zal ongetwijfeld zijn effect hebben op - de planning van - onze voorgenomen projecten en campagnes. Tot en met maart 2020 lopen bijna alle projecten door en zijn de financiële gevolgen beperkt. Financieel en qua bemensing staat Natuur & Milieu er goed voor.

Als de coronamaatregelen lang aanhouden verwachten we dat meer projecten vertraging oplopen waardoor de baten zullen dalen. Ook staat het aantrekken van financiering onder druk. Er worden nu verschillende scenario's opgesteld en besparingsmaatregelen in kaart gebracht om resultaatverlies zo veel mogelijk te beperken.

Onze verwachting is dat onze continuïteit op korte en middellange termijn niet in de problemen komt. Een belangrijk deel van de inkomsten staat al vast (met name door de bijdrage van de Nationale Postcode Loterij). Daarnaast hebben we voldoende liquide middelen en een goede continuïteitsreserve.

Er lag eind 2019 een uitdagende begroting en een mooi, impactvol jaarplan voor 2020. Onze inzet is, en blijft, om dit plan uit te voeren - deels aangepast aan de nieuwe omstandigheden -, en om onze doelen te bereiken in acquisitie en werving van partners. Ook in 2020 blijven wij ons met veel enthousiasme en vastberadenheid inzetten voor een mooi, gezond en duurzaam Nederland.

Dank voor de ongekend belangrijke steun en hulp van de Nationale Postcode Loterij, onze vele andere partners (zoals fondsen, bedrijven, overheden) en onze donateurs. Dank aan alle medewerkers en vrijwilligers van Natuur & Milieu voor hun doorzettingsvermogen en hun gedrevenheid!

We hopen dat we ook in deze verwarrende tijden op uw steun mogen blijven rekenen.

Marjolein Demmers, Directeur
Natuur & Milieu

2. ONZE AANPAK

Fossiele brandstoffen, intensieve landbouw en het opgebruiken van grondstoffen zorgen voor een grote verandering van klimaat en biodiversiteit. We maken ons land onleefbaar voor onszelf en de generaties na ons.

Het moet nu echt anders en dat kan gelukkig ook: Natuur & Milieu gelooft in een duurzame toekomst voor iedereen. Een toekomst waarin we leven, wonen en werken zonder een negatief effect op het klimaat en de natuur. Samen met mensen, bedrijven en overheden werken we aan oplossingen om dit te bereiken. Zodat we kunnen reizen en energie gebruiken, maar dan schoon en duurzaam; we lekker en gezond eten zonder de natuur te schaden; we spullen hergebruiken in plaats van opgebruiken.

2.1 MISSIE, VISIE EN STRATEGIE

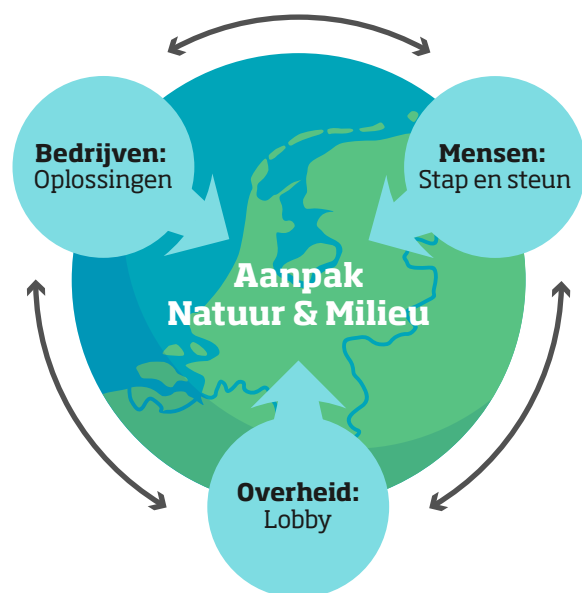
Een duurzame toekomst voor iedereen, dat staat centraal in onze Meerjarenvisie (2019-2021). We kiezen ervoor om de komende jaren de focus te leggen op een klimaatneutrale samenleving in 2050 en het herstel van biodiversiteit. Daarvoor is het nodig dat we een omslag in gang zetten naar een duurzame energievoorziening, een emissievrije mobiliteitssector en een toekomstbestendig voedselsysteem. We stimuleren daarom duurzame alternatieven en maatregelen en proberen vervuilende activiteiten af te remmen of om te buigen. We werken daarbij aan de hand van een verandertheorie (DRIFT). Per thema stellen we onze doelen vast en analyseren we de marktsituatie. Op basis van deze analyse bepalen we wat er moet gebeuren op het gebied van beleid (overheid), aanbod (bedrijven) en vraag (mensen), en met welke interventies Natuur & Milieu de meeste impact kan behalen. Onze interventies zijn gebaseerd op onze kernwaarden: fact based, oplossingsgericht en gericht op samenwerking. We wijzen nooit alleen maar op het probleem, maar zoeken altijd naar oplossingen. Op die manier maken we de markt duurzaam, wordt de samenleving klimaatneutraal en verbeteren we de biodiversiteit. Altijd met oog voor de sociale context, want verandering is mensenwerk.

2.2 DOELGROEPEN

Om een duurzame toekomst te bereiken is verandering nodig. Natuur & Milieu gelooft dat verandering voortkomt uit goed samenspel tussen **overheid, bedrijven en mensen**. Zij beïnvloeden en versterken elkaar en hebben allemaal een rol.

Lobby richting overheden

Zonder actieve overheden is een klimaatneutrale samenleving en herstel van biodiversiteit onhaalbaar. Met goed beleid, wetten en regelgeving worden duurzame oplossingen aantrekkelijk voor iedereen en worden vervuilende activiteiten aangepakt. Daarom oefenen we druk uit op de overheden en politiek om duurzame maatregelen vast te leggen en vervuiling te verbieden, begrenzen of beprijsen. Door onze projecten met mensen en bedrijven laten we zien wat mogelijk is, tonen we aan dat er steun is

vanuit de samenleving en kunnen we goed onderbouwen wat er nodig is van overheden. Dat versterkt onze positie. Daarnaast werken we ook samen met verschillende overheden, op nationaal niveau, denk aan het Klimaatakkoord, met provincies, zoals Auto van de Straat, en met gemeenten, waaronder Nederland Zoemt.

Samenwerking met bedrijven

Met bedrijven bedenken we duurzame oplossingen die in de praktijk mogelijk zijn. Samen met koplopers in het bedrijfsleven stimuleren we een duurzaam aanbod van producten en diensten en vergroten we de vraag daarnaar. Bij onze samenwerkingen staan onze duurzame doelstellingen altijd voorop. Onze partnerships zijn op basis van gelijkwaardigheid en een gemeenschappelijk doel, bijvoorbeeld minder vlees eten of schonere brandstoffen voor auto's. Daarbij houden we altijd de concrete resultaten en milieu-impact in het oog. We selecteren bedrijven die goed aansluiten bij onze doelen. Meestal zijn dit koplopers op het gebied van duurzaamheid, zoals Greenchoice, die net als wij meer energiebesparing, windmolens en zonnestroom willen. Het kunnen ook mainstreambedrijven zijn zoals Lidl, die de bijtelling onder de aandacht van haar klanten heeft gebracht. Met banken werken we samen aan energiebesparing (Volksbank) en biodiversiteit (ASN Bank).

Anders Reizen

Natuur & Milieu en de NS namen in 2015 het initiatief voor de Anders Reizen-coalitie. Dat gebeurde in aanloop naar de Klimaatop van Parijs. Inmiddels sloten meer dan 54 grote bedrijven (Philips, Unilever, alle grote energiebedrijven, Arcadis, ABN-AMRO) en de Rijksoverheid zich aan. Daarmee bereikten we een half miljoen forensen. De bedrijven willen dat duurzaam reizen steeds gewoner en makkelijker wordt in Nederland. Zij gaan voor een halvering van de mobiliteitsvoetprint in 2030 inclusief vliegen. Eind 2019 tekenden 26 bedrijven voor een zero-emissie wagenpark in 2025. Bovendien voerden 24 bedrijven de 7 best practices door van Anders Vliegen. Bijvoorbeeld reizen per trein bij afstanden onder de 700 kilometer.

Stimuleren van mensen

We helpen mensen in het maken van duurzame keuzes en vragen ze steun om zo ook anderen in beweging te zetten. Dat is het uitgangspunt van onze aangepaste campagnestrategie. Wij geloven dat we snel impact maken als een grote groep een kleine stap zet. Zo stimuleren we bijvoorbeeld de vraag naar duurzame producten door het bieden van een positief handelingsperspectief. Daarbij informeren we mensen ook over ontwikkelingen in de markt zoals energiebesparing, minder vlees eten en anders reizen. Wij maken het simpel en laten zien dat het kan. Vaak is een wijziging in beleid juist belangrijk om impact te realiseren. Dan vragen we steun van mensen om met maatschappelijk draagvlak veranderingen bij de politiek te realiseren.

2.3 ONZE AANPAK

Om een duurzame toekomst te bereiken is systeemverandering nodig. Natuur & Milieu gelooft dat verandering voortkomt uit goed samenspel tussen overheid, bedrijven en mensen. Zij beïnvloeden en versterken elkaar, en hebben allemaal een rol. Met koplopers laten we zien welke duurzame oplossingen in de praktijk mogelijk zijn, en welk nieuw beleid daarvoor nodig is. Door mensen te inspireren om stappen te zetten of hun steun te vragen, laten we zien dat mensen verandering willen. Op basis van feiten, praktijk en steun, stappen we naar de overheid om te pleiten voor nieuw beleid en wet- en regelgeving voor een duurzame toekomst. Dat zorgt ervoor dat onze inspanningen schaalgrootte krijgen en leiden

tot systematische verandering. Deze aanpak staat centraal in onze programma's, omdat we zo de meeste impact bereiken. Hieronder schetsen we een drietal voorbeelden van deze aanpak in de praktijk.

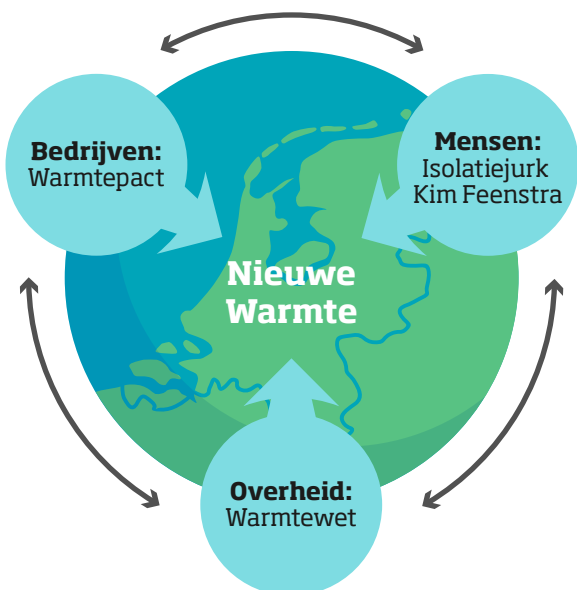
Luchtvaart

Uit onze studies blijkt dat vliegen één van de meest vervuilende manieren van transport is, maar toch blijft de luchtvaartsector groeien. Geluidsoverlast en luchtverontreiniging belasten de lokale omgeving onacceptabel. Zonder ingrijpen wordt luchtvaart een steeds grotere boosdoener. We moeten daarom anders en duurzamer gaan reizen, met de trein, elektrische (deel) auto of bus. Om dit te bereiken, moet het beleid van de **overheid** drastisch veranderen. Het afgelopen jaar hebben we daarom een [alternatieve luchtvaartnota](#) geschreven en aan de minister en andere politici overhandigd. Dat het anders kan, laten koplopers zien in onze coalitie "Anders Vliegen": 24 grote **bedrijven** voeren een aantal best practices door om hun klimaatvoetafdruk op vliegen te verminderen door minder het vliegtuig te pakken. Mensen reageerden positief op onze campagne over belasting op vliegen. En we inspireerden **mensen** om met de trein of auto op vakantie te gaan met onze [duurzame \(digitale\) reisgids](#). Met feiten, praktijkvoorbeelden en publieke steun hebben we een sterke positie om de groei van de luchtvaart te stoppen en alternatieven te verbeteren. Met deze steun proberen we **Den Haag** ertoe te bewegen structurele maatregelen te nemen, zoals beprijzen, en alternatieven als de trein te bevorderen.

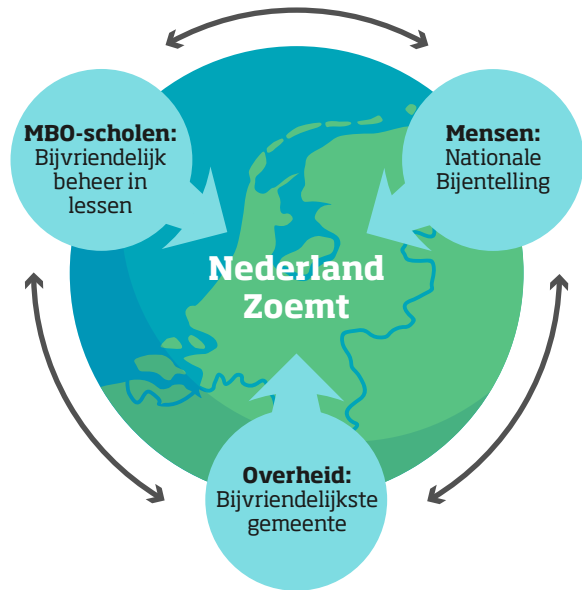
Nieuwe warmte

We moeten in Nederland van het aardgas af. Aardgas is een fossiele brandstof die zorgt voor de uitstoot van CO₂. Warmtenetten gaan een belangrijke rol spelen om mensen in Nederland aardgasvrij te laten wonen. We lobbyden richting de **overheid** om ervoor te zorgen dat in de nieuwe Warmtewet de warmtenetten echt duurzaam zijn en dat warmte een reële kans krijgt ten opzichte van gas. Met **bedrijven** sloten we een [Warmtepact](#) om de groei en verduurzaming van warmtenetten te versnellen en belemmeringen in de praktijk aan te pakken. Voor een warmtenet ben je als burger afhankelijk van de gemeente. Maar een belangrijke stap die **mensen** zelf kunnen nemen om aardgasvrij te wonen, is om alvast aan de slag te gaan met de isolatie van hun huis. Ter inspiratie liep Kim Feenstra daarom over de rode loper in onze [isolatiejurk](#). Hiermee lanceerde ze een 'duurzame wintercollectie' aan isolatiemogelijkheden. Zo brengen we duurzame warmte dichterbij!

Nederland Zoemt

Heel Nederland kwam in actie voor de wilde bij. Dat is hard nodig, want de helft van de soorten is in gevaar. En dat terwijl ze zo belangrijk zijn voor onze voedselvoorziening. Ook dit jaar organiseerden we samen met partners [de Nationale Bijentelling](#), waardoor **mensen** ons hielpen inzicht te krijgen in de bijenpopulatie. Er is veel openbaar groen dat een gemeente op een bijvriendelijke manier kan beheren. Zo zorgt een **gemeente** voor meer voedsel- en nestgelegenheid. Om gemeenten te inspireren, kiezen we ieder jaar de bijvriendelijkste gemeente. De titel ging afgelopen jaar naar Moerdijk. Om het gebruik van bestrijdingsmiddelen terug te dringen, werken we samen met de tuinbranche en Albert Heijn. Daarnaast werkten we samen met het **Wellantcollege** om via het groene mbo-onderwijs de (toekomstige) hoveniers en groenvoorzieners klaar te stomen voor bijvriendelijk beheer. Daarvoor ontwikkelden we lesmateriaal en een spel. Zo zorgen we samen met vele partners dat Nederland zo snel mogelijk weer Zoemt!

2.4 SAMENWERKING MET ANDERE NGO'S

Natuur & Milieu werkt zowel in Nederland als op Europees niveau samen met andere milieuorganisaties. Door slim samen te werken en af te stemmen kunnen we meer focus in ons werk aanbrengen en meer impact bereiken. Dat doen we onder andere in de Groene11. De Groene11 is een samenwerkingsverband van dertien Nederlandse natuur- en milieuorganisaties. Met als doel: een nog effectievere groene lobby richting Nederlandse politiek en overheid. De Groene11-medewerkers zijn een vast aanspreekpunt voor de politiek in Den Haag. Daarnaast informeren zij de aangesloten natuur- en milieuorganisaties over ontwikkelingen in de Tweede Kamer en adviseren zij hen bij hun beleidsbeïnvloeding. De Groene11 medewerkers zijn onze 'ogen en oren' in Den Haag maar vertegenwoordigen ons niet inhoudelijk. Zij werken vanuit een klein bureau in Den Haag en zijn in dienst van Natuur & Milieu.

Het Klimaatakkoord is één van de thema's waarop we in 2019 veel hebben samengewerkt met de provinciale Milieufederaties, Greenpeace en Milieudefensie. Ieder had daarin een eigen rol en maakte ook zijn eigen afweging voor het toezeggen van steun. Alle organisaties vonden dat er inhoudelijk nog meer nodig is om 'Parijs' te halen. Natuur & Milieu en de Natuur- en Milieufederaties hebben in het najaar 2019 hun steun toegezegd aan het Klimaatakkoord. Wij willen aan de slag en blijven hard werken om het akkoord aan te scherpen.

Daarnaast werkten we binnen de Groene11 actief samen in het Noordzeeakkoord, en we werkten aan een uitweg voor de stikstofcrisis en aan klimaatbeleid voor de luchtvaart. Bij beleidsbeïnvloeding is vaak niet precies aan te geven wat het effect en de impact zijn van de specifieke inzet. Maar uit tal van gesprekken en evaluaties blijkt dat het samen optrekken van de natuur- en milieuorganisaties in de Groene11 een duidelijke meerwaarde heeft. Onze gezamenlijke stem in Den Haag is er de afgelopen jaren krachtiger en effectiever

door geworden.

Daar waar onze inspanningen een internationale aanpak vergen werken we samen met onze buitenlandse zusterorganisaties en met onze contacten in het Brusselse circuit. Voorbeelden zijn de Internationale Unie voor Natuurbescherming (IUCN) en diverse Europese koepels van milieuorganisaties, zoals Transport & Environment (T&E) en European Environmental Bureau (EEB).

2.5 ONAFHANKELIJK

Onze onafhankelijkheid is onze grootste kracht. Die willen we niet op het spel zetten. De bedrijven en overheden waarmee we samenwerken willen bijdragen aan onze doelen. Ze helpen ons om het klimaatprobleem aan te pakken. Zij streven samen met ons naar een duurzame toekomst voor iedereen. We spreken geen exclusiviteit af voor langere tijd, zodat we in vrijheid kunnen inspelen op nieuwe ontwikkelingen. De beste oplossingen over een paar jaar zijn wellicht andere dan die van vandaag. De basis voor onze onafhankelijkheid is de jaarlijkse bijdrage van de Nationale Postcode Loterij van € 1,8 miljoen. Daarnaast zijn de steun en bijdragen van onze donateurs onontbeerlijk. Deze financiële steun biedt vaak de mogelijkheid om een project stevig neer te zetten en maakt daarnaast juist die werkzaamheden mogelijk die hard nodig, maar lastig financieerbaar zijn.

3. JAAROVERZICHT OP THEMA'S, GERICHT OP IMPACT

Natuur & Milieu werkt daar waar de grootste impact te behalen is voor klimaat en biodiversiteit. Daarom richten we ons op de terreinen met de grootste klimaatvoetafdruk: energie, mobiliteit, voedsel en grondstoffen. Ook voor de bescherming van biodiversiteit zijn deze thema's relevant.

3.1 ENERGIE

In 2019 maakten we ons hard voor een ambitieus Klimaatakkoord, zetten we in op de sluiting van kolencentrales en op het terugschroeven van het gasverbruik in Nederland.

Jaaroverzicht - energie

Om de doelstellingen uit het Parijs-akkoord te halen moet Nederland hard aan de bak. De huidige Nederlandse energievoorziening speelt hier een belangrijke rol in.

Na anderhalf jaar van intensieve onderhandelingen aan de klimaat tafels heeft Natuur & Milieu in 2019 het Klimaatakkoord ondertekend. Hoewel de ambities van Natuur & Milieu nog altijd een stuk verder gaan dan de maatregelen die beschreven staan in het Klimaatakkoord is de urgentie groot om nu daadwerkelijk aan de slag te gaan. En ervoor te zorgen dat afspraken goed worden uitgewerkt, uitgevoerd en aangevuld. Dit Klimaatakkoord biedt daarvoor voldoende basis. Daarom spraken wij onze steun uit voor dit akkoord.

Nadat Natuur & Milieu zich jarenlang hard heeft gemaakt voor de sluiting van de Nederlandse kolencentrales, is in 2019 de Wet Verbod op Kolen aangenomen. Deze wet, die ook wel bekend staat als de Kolenwet, regelt dat per 1 januari 2020 de Hemwegcentrale dicht gaat. Ook is in deze wet vastgelegd dat per 2025 de Amercentrale geen kolen meer mag stoken. Dit geldt voor de overige drie kolencentrales per 2030. Het einde voor kolen in Nederland is in zicht! Nog steeds belangrijk voor zowel klimaat als biodiversiteit is dat de bijstook van biomassa wordt beperkt. Hiervoor stelden we eerder onze Biomassavisie op. Voor 2020 zullen we ons vooral inzetten op de ontwikkeling van een duurzaamheidskader voor de inzet van biomassa.

Ook maken we ons hard om gas in de gebouwde omgeving uit te faseren. Elektrisch koken blijkt in 2019 ongekend populair. Bijna driekwart van de mensen die op zoek zijn naar een inbouwkookplaat, kiezen voor een elektrische kookplaat, blijkt uit onze Gasmonitor. Ook de verkoop van warmtepompen stijgt aanzienlijk, al blijft de hr-ketel het meest gekozen verwarmingsapparaat. Daarnaast zien we dat de ontwikkeling van warmtenetten een cruciale rol speelt om woningen en gebouwen van het gas af te halen. De uitrol van warmtenetten komt in de nieuwe Warmtewet. We lobbyden in 2019 voor het duurzaam maken van deze warmtenetten en blijven dat doen in 2020.

Visie: minder fossiel en meer duurzame energie

In Nederland is de energievoorziening op dit moment voor het overgrote deel gebaseerd op fossiele bronnen. Meer dan 60 procent van de CO₂-uitstoot is toe te schrijven aan het energiegebruik voor energieproductie, de gebouwde omgeving en in de industrie. Om klimaatverandering tegen te gaan is het noodzakelijk zo snel mogelijk over te schakelen naar een duurzame energievoorziening. Om dit te bereiken is een trendbreuk nodig in onze huidige energievoorziening. We lobbyen bij de overheid voor verregaande energiebesparing en vergroening van de energievoorziening.

De komende jaren willen we fossiele technieken ontmoedigen. We stimuleren duurzame energiebronnen, groene koplopers en klimaatbeleid dat de marktvoorwaarden hiervoor schept. Ook pakken wij de rol om de transitie aan te jagen naar een duurzame energievoorziening. Dit doen we door samen met bedrijven oplossingen te stimuleren voor de opwekking van hernieuwbare elektriciteit. We proberen een breed draagvlak te krijgen voor deze transitie, omdat publieke steun belangrijk is.

In de transitie naar besparen en vergroenen, promoten we oplossingen waarbij de natuur zo min mogelijk nadelige effecten ondervindt, en zoveel mogelijk voordeel heeft. Daarnaast ontmoedigen we aardgas in de gebouwde omgeving en werken we aan duurzame warmte-oplossingen in steden en dorpen. Omdat we in Nederland veel energie-intensieve industrie hebben, pleiten we voor concrete beleidsopties om deze industrie te laten verduurzamen. Want om de klimaatdoelen te halen, moet ook deze sector verregaande CO2-reductie laten zien.

Klimaatakkoord

Wat houdt het project in?

Nederland wil in 2030 tussen de 49 procent en 55 procent minder CO2 uitstoten ten opzichte van 1990, als uitwerking van het Parijse Klimaatakkoord. Het Klimaatakkoord beschrijft hoe Nederland dit doel gaat behalen. Natuur & Milieu was een van de partijen die mee onderhandelde over de inhoud van dit akkoord.

Hoe verliep het project?

Natuur & Milieu heeft zich keihard ingezet voor een ambitieus akkoord. We onderhandelden samen met veel andere partijen intensief over de inhoud van het akkoord. Dit gebeurde aan meerdere onderhandelings tafels. Natuur & Milieu onderhandelde mee aan de hoofdtafels van Industrie, Mobiliteit en Landbouw en Landgebruik. Daarnaast zaten we ook bij het klimaatberaad – een overkoepelende tafel- en bemensten we enkele subtafels. Naast het behalen van de doelen, staan wij voor duurzame transitie in elke sector. Sinds het conceptakkoord in december 2018, wat wij toen als onvoldoende beoordeelden, hebben we hard gewerkt aan verbetervoorstellen. Speerpunten waren voor ons onder andere het betaalbaar maken van elektrisch rijden, hernieuwbare energie, het bepalen van vervuiling, het verduurzamen van de Nederlandse landbouw en een verantwoorde inzet van biomassa.

Wat was het resultaat?

Samen met andere groene NGO's hebben we aan de klimaat tafels de ambities omhoog geschroefd en duidelijke voorwaarden in het akkoord gebracht, waar we trots op zijn. Voorbeelden zijn: CO2-heffing voor de industrie, kilometerheffing en het beperken van end-of-pipe oplossingen zoals begrenzing aan CO2-opslag onder de grond en mestvergisting. We zorgden dat integrale effecten zijn meegenomen, zodat 'iedereen kan meedoen' en de kosten eerlijker verdeeld worden over verschillende groepen. In het akkoord zitten ook een flink aantal punten die we teleurstellend en onvoldoende vinden. Dit zijn bijvoorbeeld de magere inzet op het stimuleren van elektrisch rijden en het ontbreken van serieuze investeringen in fiets- en openbaar vervoer.

Hoewel de ambities van Natuur & Milieu nog altijd een stuk verder gaan dan de maatregelen die beschreven staan in het Klimaatakkoord is de urgentie groot om nu daadwerkelijk aan de slag te gaan. En ervoor te zorgen dat afspraken goed worden uitgewerkt, uitgevoerd en aangevuld. Dit Klimaatakkoord biedt daarvoor voldoende basis. Daarom spraken wij onze steun uit voor dit akkoord.

Gasmonitor

Wat houdt het project in?

Om klimaatverandering tegen te gaan, moeten Nederlandse gebouwen uiterlijk in 2050 van het aardgas af. Voor deze transitie naar aardgasvrije gebouwen zijn alternatieve oplossingen nodig voor verwarming van woningen en warm water uit de kraan. Met de [Gasmonitor](#) onderzoekt Natuur & Milieu welke warmte-installaties Nederland aanschaft: inbouwkookplaten, hr-ketels, warmtepompen, pelletkachels, biomassaketels en zonneboilers.

Hoe verliep het project?

Natuur & Milieu keek naar de verkoopcijfers van de afgelopen zes jaar van deze warmte-installaties en naar het aantal aangevraagde subsidies. Hieruit bleek dat elektrisch koken Het Nieuwe Koken is: in 2018 koos drie op de vier kopers (73 procent) voor een elektrische inbouwkookplaat. Van alle verkochte verwarmingstechnieken maakt de warmtepomp de sterkste groei door. De gasgestookte hr-ketel blijft de meest gekozen verwarmingsvorm. We zien vooralsnog geen daling in de verkoop van de hr-ketel. Maar we zien wel vooruitgang in de verduurzaming van nieuwbouwwoningen. Doordat de wet is aangepast, zijn netbeheerders sinds juli 2018 niet meer verplicht nieuwbouwhuizen op het gasnet aan te sluiten. In het tweede kwartaal van 2019 werd bijna 70 procent van de nieuwbouwwoningen opgeleverd zonder gasaansluiting.

Wat was het resultaat?

In de keuken heeft de omslag plaatsgevonden: Nederlanders kiezen voor elektrisch, aardgas is uit. De volgende stap is nu de verwarming. Aardgasvrij wonen moet voor zoveel mogelijk mensen mogelijk worden. Daarom vindt Natuur & Milieu het belangrijk dat mensen zo snel mogelijk duidelijkheid krijgen van hun gemeente over het verduurzamingsplan voor hun wijk. Met bedrijven sloten we het [Wamtepact](#), met als doel de groei en verduurzaming van warmtenetten te versnellen. Daarnaast lobbyden wij bij de overheid voor financiële ondersteuning voor de aanschaf van duurzame apparaten. Natuur & Milieu blijft jaarlijks de voortgang van de transitie naar aardgasvrije gebouwen monitoren. Het is belangrijk om goed zicht te hebben op deze ontwikkelingen, zodat gas- en elektriciteitsnetten tijdig worden aangepast op nieuwe energiebronnen.

De Rijke Noordzee

Wat houdt het project in?

De komende jaren verrijzen er veel windparken op de Noordzee om klimaatverandering tegen te gaan. Deze windparken bieden, naast duurzame energieopwekking, kansen en risico's voor het zeeleven. Met dit project willen we de onderwaternatuur versterken in windparken op de Noordzee. Daar zijn door menselijk ingrijpen en ziektes de natuurlijke riffen nagenoeg verdwenen. Maar binnen de windparken op de Noordzee mag niet over de bodem worden gevestigd. Door juist daar nieuwe levende riffen te ontwikkelen, ontstaan plekken voor schelpdieren om aan te hechten. Deze trekken op hun beurt weer ander zeeleven aan. Zo kunnen windparken uitgroeien tot kraamkamers van onderwaternatuur. Met De Rijke Noordzee stimuleren Natuur & Milieu en Stichting De Noordzee dat de bouw van windparken voortaan hand in hand gaat met natuurversterking.

Hoe verliep het project?

In 2019 kregen Natuur & Milieu en Stichting De Noordzee voor dit gezamenlijke project 8,5 miljoen euro uit het Droomfonds van de Nationale Postcode Loterij. Hiermee bouwen we op vijf locaties in Nederlandse windparken levende riffen met onder meer oesters, mosselen en kokerwormen. Het doel is om natuurversterking standaard onderdeel te maken van elk toekomstig windpark op zee. Vanaf 2019 gaat het project [De Rijke Noordzee](#) dan ook door als een eigen programma met een eigen organisatie.

Wat was het resultaat?

De Rijke Noordzee combineert twee belangrijke ontwikkelingen: duurzame energieopwekking tegen klimaatverandering en natuurversterking voor een gezonde Noordzee. We doen daarbij zelf onderzoek naar de onderwaternatuur in windparken. In november 2018 waren we al gestart met een eerste pilot met steun van de ASN Bank. In de eerste onderzoekslocatie, windpark Eneco Luchterduinen, zijn kooien met platte oesters en rifballen op circa 20 meter diepte geïnstalleerd met een installatieschip van Van Oord. In de zomer van 2019 vond voor de eerste keer een monitoringsexpeditie plaats. Uit de eerste resultaten blijkt dat natuurontwikkeling binnen windmolenparken kansrijk is, maar dat het ontwerp van de huidige kunstriffen niet past bij het windmolenpark. We besloten daarop het ontwerp van de kooien eerst aan te passen en dan verder te gaan met het onderzoek op zee.

Dankzij een bijdrage uit het Droomfonds van de Nationale Postcode Loterij wordt het onderzoek en de aanleg van onderwaternatuur vanaf 2020 uitgebreid naar andere windmolenparken. Stap voor stap komen we zo tot de meest gedegen én bewezen aanpak voor het versterken van de onderwaternatuur in windparken op de Noordzee. Daarnaast moet deze versterking van onderwaternatuur in wet- en regelgeving worden vastgelegd. Daarvoor willen we in 2020 een Noordzeeakkoord sluiten en lobbyen voor de juiste wetgeving.

3.2 MOBILITEIT

2019 was een belangrijk jaar voor duurzame mobiliteit. Het was het jaar van het Klimaatakkoord en het jaar waarin we het maatschappelijke debat rondom de luchtvaart zagen kantelen.

Jaaroverzicht - mobiliteit

De maatschappelijke aandacht voor luchtvaart, die mede door Natuur & Milieu in 2018 aangewakkerd is, nam toe in 2019. Ter gelegenheid van het 100-jarige bestaan van de Nederlandse luchtvaart vroeg Natuur & Milieu de sector op ludieke wijze om verantwoordelijkheid te nemen voor het klimaat. In april publiceerden we een rapport om aan te tonen dat de grote klimaatopgave waar de luchtvaart voor staat, niet alleen met technische maatregelen opgelost kan worden. Daarnaast veegden we de veelgehoorde argumenten dat de luchtvaart moet groeien om onze welvaart te behouden van tafel met een [onderbouwde analyse](#).

In het najaar publiceerden we niet alleen de eerste [Duurzame Reisgids, met 'vliegloze' bestemmingen voor de consument](#), maar ook het "[Nieuwe Toekomstbeeld op de Luchtvaart](#)". Het effect van het nieuwe toekomstbeeld was dat het kabinet een eerste stap zette om de groei van Schiphol voorwaardelijk te maken, gekoppeld aan de afname van hinder. Ook gaf de CEO van Schiphol aan dat de luchtvaart meer in lijn moet komen met het Parijs-akkoord.

Wat betreft anders reizen en elektrisch rijden werd weer veel vooruitgang geboekt. Er werd dit jaar een nieuw record gevestigd in de verkoop van elektrische auto's in Nederland. Daarnaast werkte Natuur & Milieu aan de Green Deal Autodelen II. Hiermee brengen we autodelen breed onder de aandacht voor en door beleidsmakers en aanbieders. Een succesvolle campagne van Natuur & Milieu hierin was Auto van de Straat met een groots vervolg in 2020.

Tot slot hebben we in het Klimaatakkoord onderhandeld over het stimuleren van elektrisch en duurzaam vervoer. We bereikten dat er een aanschafsubsidie op elektrische auto's voor consumenten beschikbaar komt. Er komen maatregelen zodat in 2030 100 procent van alle nieuwe auto's nul-emissie is. Ook pleitten we voor de omvorming van het Infrastructuurfonds (MIRT) naar een mobiliteitsfonds. Anders gezegd: we willen dat het Rijk elke keer opnieuw nadenkt of ze het geld wel echt in extra asfalt moet investeren, of beter in alternatief vervoer. En, hoewel het kabinet vooraf had meegegeven dat het onbespreekbaar was, worden in 2020 meerdere opties onderzocht voor Anders Betalen Voor Mobiliteit (oftewel rekeningrijden).

Onze Visie - minder, anders en schoner reizen

Om klimaatverandering tegen te gaan, moet in 2050 de hele mobiliteitssector emissievrij zijn. Dat is een opgave, maar het kan. Het vraagt de komende jaren om grote veranderingen op het gebied van fiets en openbaar vervoer, elektrisch rijden, minder gebruik van de auto, duurzaam vrachtvervoer en een omslag in de luchtvaart.

Om deze veranderingen te bereiken is een goed samenspel tussen overheid, bedrijven en mensen belangrijk. Daarom zetten wij in op deze drie doelgroepen. Met koplopers laten we zien welke duurzame oplossingen in de praktijk mogelijk zijn, zoals met de Anders Reizen coalitie. Door mensen te inspireren om stappen te zetten of steun te geven, laten we zien dat mensen verandering willen, waaronder een eerlijke prijs voor een vliegticket.

Op basis van feiten, praktijk en steun stappen we naar de overheid om te pleiten voor systeemveranderingen in de vorm van nieuw beleid en wet- en regelgeving voor een duurzame toekomst. Een voorbeeld is onze lobby voor het invoeren van rekeningrijden. Oftewel een omslag naar het betalen voor het gebruik in plaats van het bezit van een auto. Onze inzet is dat we minder kilometers maken. En dat we in plaats van investeren in meer asfalt, juist gaan investeren in meer gebruik van de fiets, het openbaar vervoer en het delen van voertuigen.

Op het gebied van vliegen lobbyen we voor eerlijke beprijzing, betere alternatieven en klimaatbeleid voor de luchtvaart, zodat deze sector niet onbegrensd kan groeien.

Een nieuw toekomstbeeld voor de luchtvaart

Wat houdt het project in?

Een belangrijk hoogtepunt om een kanteling in de luchtvaartsector voor elkaar te krijgen was in 2019 de publicatie van ons rapport "[Een Nieuw Toekomstbeeld voor de Luchtvaart](#)". Het rapport, dat we samen met Natuur en Milieufederatie Noord-Holland en Greenpeace publiceerden, bevat onze visie op de luchtvaartsector tot en met 2050. Het is onderbouwd met wetenschappelijke feiten over de luchtvaart en bevat aanbevelingen aan de overheid.

Hoe verliep het project?

Een belangrijk onderdeel van onze alternatieve luchtvaartnota zijn de aanbevelingen aan de Minister Van Nieuwenhuizen (I&W) voor haar eigen nota. Op 3 oktober 2019 presenteerde Natuur & Milieu het rapport aan deze minister. Het Nieuwe Toekomstbeeld voor de Luchtvaart wordt breed gedragen door diverse maatschappelijke organisaties en experts. In november, na de publicatie van ons rapport, ondertekenden 26 bedrijven binnen het programma Anders Reizen een Pledge met best practices om minder te gaan vliegen.

Wat was het resultaat?

De publicatie van de luchtvaartnota van dit kabinet is onder andere door maatschappelijke druk uitgesteld. Deze nota wordt naar verwachting in het voorjaar van 2020 gepubliceerd. Door de stikstofuitspraak van de rechter wordt ook gekeken hoe de luchtvaartsector een bijdrage kan leveren aan de vermindering van de uitstoot van stikstof. Na een advies rapport van de commissie Remkes begin 2020 waarin ook een kritische noot over de opening van Lelystad Airport staat, blijft de maatschappelijke druk op het kabinet hoog. Hier blijven wij in 2020 een grote bijdrage aan leveren.

Auto van de Straat

Wat houdt het project in?

Natuur & Milieu ziet autodelen als een belangrijke oplossing voor het mobiliteitsprobleem. Autodelen is één van de oplossingen voor de veel te hoge CO₂-uitstoot van vervoer in Nederland, het dichtslippen van onze wegen en het verbeteren van de leefbaarheid van onze steden. In 2019 werkte Natuur & Milieu aan de promotie van elektrisch autodelen middels de campagne '[Auto van de Straat](#)'. Het doel van het project was om met de provincie Brabant, op een creatieve manier, met groot bereik elektrisch autodelen te promoten.

Hoe verliep het project?

Dankzij dit samenwerkingsproject met de provincie Noord-Brabant en OnzeAuto kregen drie Brabantse straten twee elektrische deelauto's en laadinfrastructuur om te ervaren hoe goed autodelen werkt. De aanleiding voor dit project is dat de provincie in 2020 in totaal 100.000 elektrische voertuigen wil zien rondrijden op de Brabantse wegen. De bewoners konden vier maanden lang gebruik maken van twee Hyundai IONIQ Electric voor € 2,50 per uur. Er zat een wedstrijdelement in: straten schreven zich in en konden worden verkozen om mee te doen. De deelnemers promootten zelf het project zoveel mogelijk via sociale media. De winnende straat kreeg vier maanden extra autodelen als beloning.

Wat was het resultaat?

Het autodelen zelf en de promotie ervan is een enorm succes geweest. De gemeente Woudrichem won de uitdaging en kon dus acht maanden autodelen met de hele straat. Ook in Rosmalen was het project een succes en ook hier blijft men na afloop van het project autodelen. We hebben een grote impact gehad met dit project. Zo was het bereik op zowel sociale als reguliere media (Omroep Brabant, Brabants Dagblad) ongeveer 300.000 mensen.

In samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen is onderzocht wat dit project betekent voor het mobiliteitsgedrag en de kijk op mobiliteit. De resultaten hiervan moeten nog binnenkomen. We herhalen dit onderzoek bij het volgende project.

In 2020 schalen we Auto van de Straat breed op. Uiteindelijk willen we dit succesvolle project uitbreiden naar heel Nederland.

3.3 VOEDSEL

Voor een toekomstbestendig voedselsysteem moeten we anders consumeren én produceren. We zetten in 2019 in op een landbouw met een kleinschaliger veehouderij. En op het agenderen van de waterkwaliteit & biodiversiteit van het Nederlandse oppervlaktewater. Ook werkten we aan de introductie van het Beter Leven keurmerk voor zuivel en het verduurzamen van het menu-aanbod in restaurants.

Jaaroverzicht - voedsel

In 2019 heeft Natuur & Milieu actief ingezet om te komen tot een ambitieus Klimaatakkoord. We onderhandelden mee aan de landbouwtafel. We zijn blij met de hogere reductiedoelstelling voor de landbouw en met de maatregelen voor vernatting van het veenweidegebied: winst voor het klimaat, het landschap en de natuur. Het is jammer dat de transitie naar plantaardige eiwitten in het akkoord ontbreekt en ook een echte transitie naar kringlooplandbouw blijft uit.

In mei 2019 heeft de rechter de PAS (Programma Aanpak Stikstof) ongeldig verklaard, met grote gevolgen voor de bouw, en leidend tot grote druk op met name de landbouwsector. De uitstoot van stikstof bedreigt de biodiversiteit in natuurgebieden, de kwaliteit van ons oppervlakte- en drinkwater en brengt schade toe aan de volksgezondheid. Boeren voelden zich in het nauw gedreven en voerden massaal protestacties uit. Voor Natuur & Milieu benadrukte deze crisis dat het huidige landbouwsysteem failliet is en dat er integrale en structurele oplossingen moeten komen. [Wij vroegen het kabinet](#) in te zetten op keuzes die kringlooplandbouw dichterbij halen. We pleitten voor het inprijzen van milieuschade en het belonen van boeren die zich inzetten voor meer biodiversiteit en een schone leefomgeving. Hierin trokken we actief op met andere natuurorganisaties, zoals Natuurmonumenten en WNF.

De waterkwaliteit in Nederland staat onder druk, door overmatig mest- en bestrijdingsmiddelengebruik en riooloverstorten. Hierdoor ontstaat schade aan het milieu en de biodiversiteit. In maart publiceerden we een rapport hierover en lichtten we dit onder meer toe in het tv-programma [Kassa](#). In de zomer deden ruim 850 mensen mee om zelf de waterkwaliteit in kleine wateren te meten in ons burgeronderzoek (Citizen Science). De maatschappelijke betrokkenheid bij waterkwaliteit bleek veelbelovend. We gaan dit thema de komende jaren dan ook verder uitbouwen. Zo willen we in 2020 het burgeronderzoek opschalen.

Achter de schermen werkten we al langer aan de uitbreiding van het [Beter Leven Keurmerk](#) (BLK) met natuur- en milieucriteria. Dit keurmerk ging tot 2019 enkel over dierenwelzijn. In april hebben we het vernieuwde keurmerk voor zuivel gelanceerd, samen met de Dierenbescherming en Vogelbescherming. Supermarkt Jumbo heeft exclusief de marktintroductie van de 'zuivel met één ster' voor haar rekening genomen.

Ons werk om de eiwittransitie aan te jagen, is hard nodig. Uit onze jaarlijkse peiling '[De Vegamonitor](#)' bleek dat veel Nederlanders iedere dag vlees eten niet meer van deze tijd vinden. Er zit echter nog wel een groot gat tussen denken en doen. De meeste Nederlanders eten nog zo'n 5 dagen in de week vlees bij de hoofdmaaltijd.

Er ligt ook nog een grote opgave voor de verduurzaming van gerechten die restaurants aanbieden. In ons project Restaurants van Morgen hebben we [onderzoek](#) gedaan naar de klimaatimpact van gerechten. Hieruit blijkt dat Nederlandse restaurants gezamenlijk veel klimaatwinst (51 procent CO2-reductie) kunnen behalen door hun menukaart aan te passen met o.a. meer groenten en kleinere porties vlees.

Onze Visie: op weg naar een toekomstbestendig voedselsysteem

Voor een toekomstbestendig voedselsysteem moeten we anders consumeren én produceren. Onze manier om dit te bereiken is een natuurinclusieve kringlooplandbouw. Daarbij zijn alle kringlopen gesloten en is er een positieve verhouding tot de natuur. Dit vraagt om een nieuw verdienmodel voor de kringloopboer en consumenten die kiezen voor een duurzaam product. Om ervoor te zorgen dat onze landbouw circulair, natuurvriendelijk en zoveel mogelijk klimaatneutraal is in 2050, is het belangrijk dat Nederland de komende jaren duidelijke doelen stelt op het gebied van landbouw en voedsel. Dat staat centraal in onze lobby richting de overheid.

De [Voedselvisie \(2017\)](#) van Natuur & Milieu geeft een aanzet voor de stappen die nodig zijn om de doelen te halen. We zetten de komende jaren in op een landbouw met minder dieren, te voeren met reststromen. Het voedselsysteem sluit zo veel mogelijk kringlopen. Alle mest die in Nederland wordt geproduceerd, wordt op Nederlandse bodem benut. Deze en andere maatregelen dragen positief bij aan het klimaat en de biodiversiteit en zorgen voor een beter verdienmodel voor boeren die willen omschakelen. Met bedrijven werken we samen om te laten zien dat deze omschakeling mogelijk is.

Ook werken we verder met het [Menu van Morgen](#): een duurzaam consumptiepatroon voor de toekomst, met aandacht voor:

- Minder dierlijke en meer plantaardige eiwitten
- De duurzame keuze bij het eten van vlees en vis
- Meer groente en fruit
- Minder verspilling

Zo inspireren we mensen om anders te consumeren.

Project Nederland Zoemt - 2019

Wat houdt het project in?

Wilde bijen zijn van cruciaal belang voor onze voedselvoorziening. Door de schaalvergroting in de landbouw en manier van werken in groenbeheer staat de natuur onder druk. Inmiddels is meer dan de helft van alle 358 soorten bedreigd. Met het project [Nederland Zoemt](#) willen we structureel de voedselvoorziening en nestgelegenheid voor wilde bijen in Nederland verbeteren door duurzaam groenbeheer en duurzame landbouw. We werken hierbij samen met onder andere IVN, Naturalis en LandschappenNL. Het project wordt ondersteund met een extra bijdrage van de Nationale Postcode Loterij.

Hoe verliep het project?

Ook dit jaar organiseerden we samen met partners we [de Nationale Bijentelling](#). Een recordaantal mensen deed mee. Door deze telling krijgen we inzicht in de bijenpopulatie. Er is veel openbaar groen dat een gemeente op een bijvriendelijke manier kan beheren. Zo zorgt een gemeente voor meer voedsel- en nestgelegenheid. Om gemeenten te inspireren, kiezen we ieder jaar de bijvriendelijkste gemeente.

De titel ging afgelopen jaar naar Moerdijk. Daarnaast werkten we samen met het Wellantcollege om via het groene mbo-onderwijs de (toekomstige) hoveniers en groenvoorzieners klaar te stomen voor bijvriendelijk beheer. Daarvoor ontwikkelden we lesmateriaal en een online spel. We merkten dat de bescherming van de wilde bij steeds meer belangstelling krijgt en dat veel organisaties samenwerking zoeken en eigen activiteiten ontplooiën voor de wilde bij.

Wat was het resultaat?

- In 2019 sloten weer een heel aantal nieuwe gemeenten zich aan om bijvriendelijk te worden, waardoor het aantal nu op 67 bijvriendelijke gemeenten in Nederland ligt.
- Moerdijk werd in 2019 verkozen tot [bijvriendelijkste gemeente](#) van Nederland. Ook in 2020 staat een nieuwe verkiezing gepland.
- Ondanks het koude weer trokken 5.356 mensen (25 procent meer dan in 2018) naar buiten om bijen te tellen voor de [Nationale Bijentelling](#) en zijn er 53.740 bijen geteld. Er was veel mediabereik voor 'Nederland Zoemt', o.a. op TV in het NOS-journaal, het Jeugdjournaal en Koffietijd. Dankzij Albert Heijn werden er 800.000 telformulieren verspreid.
- Lidl heeft wederom een statiegeldactie georganiseerd. Hierdoor konden we 1.500 bloembollenpakketten voor basisscholen samenstellen. Het resultaat: in de lente bloeien 225.000 bollen die voedsel leveren aan wilde bijen door heel Nederland.

In 2020 gaat dit project verder, maar met een nieuwe aanpak. Natuur & Milieu en IVN gaan zich richten op de voedselvoorziening en nestgelegenheid voor de wilde bij. Naturalis en LandschappenNL gaan aan de slag met de bijentelling.

Waterkwaliteit & Biodiversiteit

Wat houdt het project in?

Schoon water is de bron van ons leven. Het is de basis van ons voedselsysteem, zorgt ervoor dat we veilig kunnen zwemmen en betaalbaar drinkwater hebben van hoge kwaliteit. De waterkwaliteit in Nederland is momenteel ruim onvoldoende. De biodiversiteit in en rond het water staat daardoor onder druk. Naast riooloverstort zijn met name mest en bestrijdingsmiddelen boosdoeners, waardoor de transitie naar duurzame kringlooplandbouw nóg urgenter wordt. Natuur & Milieu werkt met de ASN Bank aan het verbeteren van deze waterkwaliteit en meer betrokkenheid van burgers bij waterkwaliteit.

Hoe verliep het project?

In maart kwam ons rapport [Waterkwaliteit & Biodiversiteit](#) uit, waarvoor we spraken met veel stakeholders rondom waterkwaliteitsbeheer uit allerlei instanties. De publicatie kreeg veel aandacht in media en gebruikten we in onze lobby naar politiek en overheid. In de zomer mobiliseerden we mensen om zelf waterkwaliteit te meten in het burgeronderzoek '[Watermonsters](#)'. Er kwam een enorme respons, waardoor alle zeilen bijgezet moesten worden om de gegevens te verwerken en mensen de uitkomsten van hun gemeten wateren te communiceren.

Wat was het resultaat?

- De waterkwaliteit in overige wateren staat hoger op de agenda door de uitkomsten van ons rapport. Het kabinet reageerde op ons onderzoek via een kabinetsbrief. Stakeholders beraden zich op wat zij kunnen doen.
- We maakten een goed bezochte stemhulp voor de waterschapsverkiezingen van 20 maart.

- Deze zomer verzamelden wij met citizen science in het 'Watermonsters'-project veel gegevens over de waterkwaliteit van kleine wateren én vergrootten we burgerbetrokkenheid. Meer meetgegevens zijn noodzakelijk om effectieve maatregelen te nemen om watervervuiling bij de bron aan te pakken. Hiermee kwamen we in het programma Kassa.
- Veel mensen deden mee: we verspreidden 4.000 meetkitten en ontvingen resultaten van 874 meetpunten. Het is daarmee een zeer succesvol burgeronderzoek op waterkwaliteit.

In 2020 werken we weer met ASN Bank verder aan dit project, o.a. door samen met waterschappen het burgeronderzoek op te schalen. Ook blijven we werken aan een overgang naar kringlooplandbouw en lobbyen we voor strengere wetgeving rondom mest en bestrijdingsmiddelen, de belangrijkste vervuilingbronnen.

3.4 GRONDSTOFFEN

Grondstoffen zijn niet oneindig beschikbaar en het gebruik ervan kan zeer milieubelastend zijn. Daarom zette Natuur & Milieu zich ook in 2019 in voor een concurrerende circulaire economie. Met daarin speciale aandacht voor plastics, elektrische apparaten en biomassa.

Jaaroverzicht - grondstoffen

De explosieve groei in het gebruik van grondstoffen is een belangrijke oorzaak van vervuiling. Bovendien zet het de leefbaarheid van onze omgeving onder druk. Daarom streeft Natuur & Milieu naar een meer circulaire economie waarin we veel zuiniger met grondstoffen omgaan.

Afgelopen jaar stond in het teken van plastics. Tijdens de Circulaire Economie Conferentie tekenden we met diverse grote bedrijven het [Plastic Pact](#) met afspraken over minder en beter recyclebaar plastic.

Ons verpakkingenonderzoek toonde aan dat de huidige wetgeving te veel ruimte biedt aan onnodig verpakkingsmateriaal. Ook kwam uit het onderzoek dat het consumenten te moeilijk wordt gemaakt om afval goed te scheiden. De Tweede Kamer stelde er vervolgens vragen over en we mochten uitleg geven bij Teun van der Keuken in 'De Monitor'.

Na jaren lobbyen lijkt er in 2019 eindelijk een beslissende stap gezet te zijn voor de invoering van statiegeld op kleine flesjes in 2020. Natuur & Milieu heeft de politiek opgeroepen om ook blikjes aan de wetgeving toe te voegen. Wij blijven lobbyen tot ook dat geregeld is.

Biomassa wordt vooral in 2020 een spannend onderwerp. Wij maken samen met de andere partners in de Sociaal Economische Raad (SER) een advies over de inzet daarvan. In 2019 werkten we mee aan diverse rapporten waarop dit advies gebaseerd wordt. Als basis gebruiken we hiervoor onze [Biomassavisie](#) (2018).

Een circulaire economie is alleen concurrerend als de milieuschade (denk aan de vervuiling van water, bodem en lucht) die vrijkomt tijdens het productieproces of verwerking van grondstoffen wordt meegerekend in de kostprijs. Daarom hebben we ook in 2019 weer aandacht besteed aan groene belastingen, producentenverantwoordelijkheid en statiegeldsystemen. In 2019 werkten we in klankbordgroepen van het Centraal Planbureau (CPB) en dachten we met het Ministerie van Financiën mee over een toekomstbestendig belastingstelsel.

Visie: slim, efficiënt en langdurig gebruik van grondstoffen

We moeten anders met grondstoffen omgaan om te voorkomen dat er steeds grotere tekorten en milieuschade ontstaan. Natuur & Milieu wil daarom de komende jaren zuiniger gebruik van grondstoffen in diverse sectoren aantrekkelijker en makkelijker maken. Wij stimuleren slim, efficiënt en langdurig gebruik van grondstoffen. Het doel is om verspilling (economisch) en vervuiling (ecologisch) te verminderen. Dit levert winst op voor het klimaat en voor de biodiversiteit.

Voor het gebruik van biomassa biedt onze Biomassavisie (2018) de kaders. Hierbij hebben we niet alleen aandacht voor de duurzame productie ervan, maar ook voor de optimale toepassing in onze economie. Natuur & Milieu heeft een sterk oog voor de commerciële context waarin bedrijven zitten die de circulaire economie in praktijk moeten gaan brengen. Onze interventies zijn er dan ook altijd op gericht om de concurrentiepositie van het circulaire businessmodel te versterken.

Verpakkingenonderzoek

Wat houdt het project in?

Belangrijke componenten om een circulaire economie te bereiken, zijn hoogwaardige recycling en hergebruik van grondstoffen. We namen met ons verpakkingenonderzoek één aspect hiervan onder de loep: goed recyclebare verpakkingen. Uit ons onderzoek blijkt dat de afvalstroom van verpakkingen in Nederland onnodig groot en complex is. Er zijn wetgeving en aanvullende afspraken van bedrijven nodig om verpakkingen duurzaam te ontwerpen.

Hoe verliep het project?

Met het verpakkingenonderzoek onderzochten we de goed recyclebare verpakkingen aan de hand van dagelijkse boodschappen van A-merken en huismerken bij de 6 grootste supermarkten. We publiceerden onze onderzoeksrapport in augustus 2019. De uitkomsten van het onderzoek laten zien dat duurzaamheid vaak onvoldoende wordt meegenomen in de overwegingen bij verpakkingsontworp. Het wordt consumenten lastig gemaakt verpakkingen op de juiste manier te recyclen omdat volledige instructies, zoals de weggooiwijzer, bij 45 procent van de verpakking ontbreekt. Bovendien houden gemeentes verschillende sorteringen aan, die bijdragen aan de verwarring.

Wat was het resultaat?

Het rapport werd goed ontvangen in zowel de politiek als het bedrijfsleven. De Tweede Kamer stelde vragen aan het kabinet over de uitkomsten van het onderzoek. Het kabinet onderschrijft onze conclusies en gaat met bijna alle aanbevelingen aan de slag. Meerdere supermarkten namen contact met ons op om te overleggen hoe ze hun verpakkingenbeleid kunnen verbeteren. In het televisieprogramma 'De Monitor' mocht Natuur & Milieu toelichten hoe de supermarkten de fout ingaan en wat juist voorbeelden zijn van duurzaam verpakkingsontworp.

In 2020 vervolgen we ons onderzoek naar verpakkingen in de strijd tegen de groeiende afvalstroom. We gaan dit keer dieper in op de zelfgemaakte afspraken tussen bedrijven om verpakkingen te verduurzamen.

Duurzaamheidskader Biomassa

Wat houdt het project in?

De inzet van biomassa in de Nederlandse economie was in 2019 onderdeel van het maatschappelijk debat. Biomassa is een breed begrip. Hout, gras, mest en voedselresten: alle biologische materialen zijn biomassa. De laatste jaren wordt er veel verwacht van biomassa als duurzaam alternatief voor fossiele energie (bijvoorbeeld biodiesel) maar ook materialen (bijvoorbeeld verpakkingen van suikerbiet). Maar zijn dit wel écht duurzame grondstoffen en optimale toepassingen?

In 2018 bracht Natuur & Milieu de Biomassavisie uit waarin wij onze standpunten verwoordden. In 2019 lobbyden wij in het Klimaatakkoord voor een duurzaamheidskader voor biomassa.

Hoe verliep het project?

De overheid erkent inmiddels dat biomassa een controversieel en complex onderwerp is: er zijn veel verschillende bronnen, stromen en veel mogelijke toepassingen. Natuur & Milieu heeft zich gemengd in het maatschappelijke debat.

Wat was het resultaat?

Natuur & Milieu heeft het debat verrijkt en geobjectiveerd. Daardoor staat nu sommige biomassa-inzet, zoals de meestook in kolencentrales, ter discussie, terwijl ander nuttig gebruik van biomassa-reststromen wel kansen krijgt. Zo waren we in april te zien in Nieuwsuur over dit onderwerp. Onze centrale boodschap was dat nieuwe subsidies voor hout als duurzame energiebron zo snel mogelijk van tafel moeten. Daarnaast waren we spreker op een discussieavond bij Pakhuis de Zwijger, voerden we discussies met politici en deskundigen, gingen in gesprek met bedrijven en agendeerden het onderwerp aan de klimaattafels bij het Klimaatakkoord. De Eerste Kamer wil inmiddels op korte termijn een einde aan de subsidie voor bijstook van houtgestookte biomassa. Een goede ontwikkeling die wij toejuichen. Wij pleiten ervoor de vrijgekomen miljarden te investeren in duurzame energie.

Wij nemen plaats in de SER-commissie om tot een advies te komen voor een duurzaamheidskader voor de inzet van biomassa. In 2020 moet er een breed gedragen advies liggen aan het kabinet. Wij doen er alles aan om onze visie in dit advies te krijgen.

4. FEITEN & CIJFERS

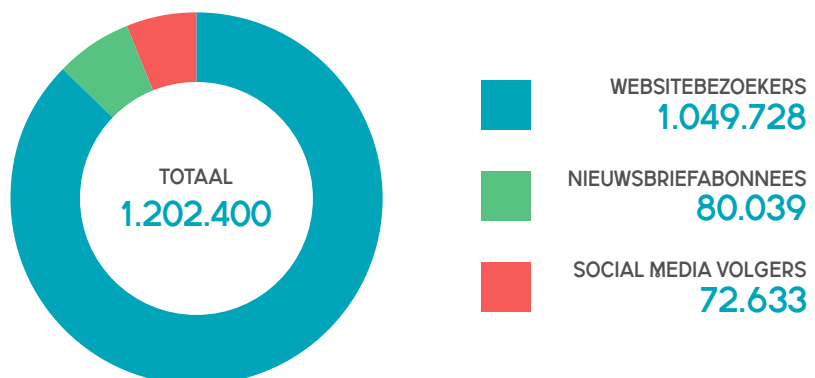
4.1 BEREIK & ACHTERBAN

Voor Natuur & Milieu is het belangrijk om aan onze achterban en het bredere publiek te laten zien wat we doen én wat we bereiken. Dit doen we onder meer in nieuwsbrieven en publiciteit in diverse (online) media over onze activiteiten. Donateurs en anderen houden ons op de hoogte van hun mening, onderwerpen waar zij vragen over hebben of eventuele klachten door vragen te stellen aan onze publieksservice. Alle vragen die bij onze publieksservice terechtkomen beantwoorden we zo goed mogelijk.

Online achterban

In 2019 zetten we onze digitale platforms optimaal in om berichtgeving over onze projecten en thema's te verspreiden onder onze achterban. We zochten de interactie op om ons bereik en de betrokkenheid te vergroten. Bovenstaande cijfers zijn een optelsom van het aantal bezoekers van de corporate Natuur & Milieu-website en de campagneplatforms die in 2019 live stonden. Dit zijn de platforms voor Nederland Zoemt, Slimwoner, Testrijders, Inkoppertjes, Anders Reizen, De Rijke Noordzee en het subdomein RijElektrisch. Op de platforms van alle actieve campagnes zagen we een stijging van het aantal bezoekers en weten we mensen online steeds beter te bereiken.

ONLINE ACHTERBAN

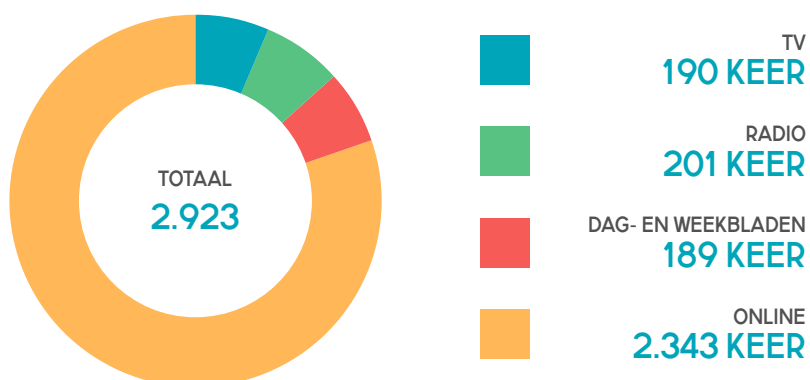

Hetzelfde gold voor onze actieve social mediaplatforms, waar vrijwel overal een stijging plaats heeft gevonden van het aantal volgers door actief te communiceren over onze projecten en in te spelen op de actualiteiten. We verstuurden daarnaast in 2019 drie verschillende nieuwsbrieven: de maandelijkse nieuwsbrief met actualiteiten en tips rondom onze thema's, de Zeekrachtniewsbrief voor Zeekracht-donateurs en de zakelijke mobiliteitsniewsbrief voor een selecte zakelijke doelgroep.

Mediabereik

Het Klimaatakkoord was een onderwerp waar wij ons veel over hebben laten horen in de media afgelopen jaar. De slechte toestand van het water hebben we door het jaar op verschillende momenten stevig geagendeerd. Ook met ons werk voor een duurzamere luchtvaart haalden we regelmatig het nieuws. En dankzij de media wisten we met onze campagnes Auto van de straat, de vegamonitor, duurzame verpakkingen en Nederland Zoemt een groot publiek te vinden. We zijn er blij mee dat we met ons werk een grote variëteit aan media hebben bereikt. Van landelijke kranten, tot Nieuwsuur, De Monitor en Koffietijd.

MEDIABEREIK

Publieksservice

De Publieksservice van Natuur & Milieu behandelt alle vragen en informatieverzoeken die via e-mail of telefoon binnenkomen vanuit het publiek. Deze vragen hebben in veel gevallen betrekking op milieuvraagstukken die in de campagnes van Natuur & Milieu onder de aandacht zijn gebracht door mediaoptredens, publicaties en nieuwsbrieven, zoals de campagne 'Watermonsters' en koken op inductie.

Alle vragen werden in 2019 beantwoord door een team van 3 betrokken vrijwilligers, onder leiding van een inhoudelijk coördinator. In 2019 zijn 1.337 publieksvragen verwerkt, een stijging t.o.v. 2018 (1.234 publieksvragen). De stijging komt vooral voort uit, vaak praktische, vragen rondom onze Watermonstercampagne van mensen die aan deze 'citizen science' actie van ons meededen.

Van alle binnengekomen berichten waren er 23 kritisch over het handelen van Natuur & Milieu of een van onze partners. Het betrof onder meer het niet tijdig verwerken van wijzigingen, het contact met een partner van Slimwoner of men was het niet eens met het beleid van Natuur & Milieu t.a.v. een inhoudelijk onderwerp. Hiermee is het aantal geregistreerde klachten gelijk gebleven ten opzichte van 2018 (23 kritische vragen).

De gemiddelde afhandeltijd van de publieksvragen was in 2019 3,7 werkdagen. In 2018 was de gemiddelde afhandeltijd 5,4 werkdagen.

4.2 FINANCIËN

Financiën 2019

Resultaat

We streven er in ons werk naar om jaarlijks onze kosten en baten in balans te houden. Het resultaat in 2019 was € 93.373 negatief bij een som van de baten van € 5.897.520. Dit resultaat is het gevolg van een bewuste keuze. We hebben gedurende het jaar besloten om de continuïteit en impact van ons werk zeker te stellen door capaciteit-tekorten op te vangen met inzet van externen, in meerdere mate dan was begroot. Dit was nodig om het geplande programma goed uit te kunnen voeren, en uitval door ziekte en piekmomenten goed op te kunnen vangen. Ook kon hierdoor voldoende tijd worden geïnvesteerd in de ontwikkeling van onze mensen, in ontwikkeling van de impact-strategie van onze programma's (theory of change), en het beheersen van de werkdruk.

Opbrengsten

In 2019 zijn de opbrengsten hoger uitgevallen dan begroot doordat in februari het Droomfonds werd toegekend voor ons project “De Rijke Noordzee” en de uitvoering van dit project in samenwerking met Stichting De Noordzee in de steigers kon worden gezet. Daarnaast is dit jaar is weer hard gewerkt aan vele projecten, die konden worden uitgevoerd door de steun van onze partners en financiers. Voor enkele projecten konden geen externe financiers worden gevonden, zoals het klimaatakkoord. In 2019 hebben we minder eenmalige meevallers gehad in vergelijking met 2018. Toen mochten we een substantiële gift en een groot bedrag uit nalatenschap ontvangen.

Lasten

Ook onze lasten waren in 2019 hoger dan begroot. De capaciteit was gemiddeld 0,7 FTE lager dan begroot. Dit komt door latere instroom van nieuwe collega's dan verwacht. Daarentegen hebben we meer besteed aan externe inhuur om ziekteverzuim en piekbelastingen op te vangen. De huisvestingskosten waren lager dan begroot door het relatief nieuwe pand, minder kosten voor verzekeringen en lagere schoonmaakkosten. Ook zijn de kosten van kantoorartikelen en mobiele telefonie lager dan begroot. Uit de voorziening “directie” (voor tegenvallers) is 66 k€ ongebruikt en vrijgevallen. De kosten voor Beheer en Administratie zijn hoger dan begroot. Ook hier heeft ziekteverzuim (niet werkgerelateerd) en vervanging een grote rol gespeeld.

Ratio's

Uitgedrukt in percentage van de totale lasten is de post Beheer en Administratie 8,2%. Ondanks de hogere kosten is dit percentage toch 0,1% lager dan begroot (8,3%). Dit komt doordat de som der lasten bijna € 1 miljoen hoger is dan begroot. Dit is volledig te verklaren door hogere materiële projectkosten ten opzichte van de begroting. Over 2018 was dit percentage 9,9%. Dit was toen te verklaren door de kosten die samenhangen met de vaststellingsovereenkomst die is gesloten met de belastingdienst voor de omzetbelasting voor de periode 2014 t/m 2017. Zonder deze extra kosten bedroeg het percentage over 2018 9%. Voor het percentage van de Beheer en Administratie ten opzichte van de som der lasten wordt gestreefd naar een percentage tussen de 7% en 9%.

Het percentage van de totaal aan de doelstellingen bestede middelen ten opzichte van de totale inkomsten van de organisatie is hoger dan voorgaand jaar, namelijk 91 % in 2019 t.o.v. 78% in 2018. Het percentage is met 91% weer in lijn met de jaren voor 2018. Het bestedingspercentage over 2018 van 78% was lager doordat er een positief resultaat van € 654.476 was gerealiseerd. Ten opzichte van de totale lasten is aan de doelstelling besteed 89%.

De financiële situatie

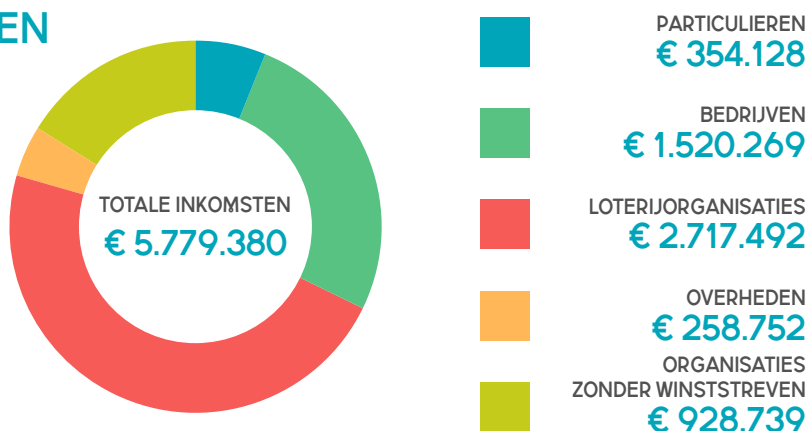
De financiële situatie van Natuur & Milieu is goed te noemen. De continuïteitsreserve is op het gewenste niveau van circa € 4 miljoen euro en de liquiditeiten zijn ook ruim te noemen. Van de in totaal € 11,3 miljoen aan liquide middelen is ruim € 9 miljoen vooruit ontvangen ten gunste van toegekende projecten. Dit is een stabiele financiële basis waarop we verder kunnen bouwen.

Momenteel heeft het Coronavirus de gehele wereld in zijn greep. Natuur & Milieu neemt alle maatregelen conform de voorschriften van de overheid om bij te dragen aan vertraging van verspreiding van het virus. We verwachten dat ook de omzet van Natuur & Milieu zal lijden onder deze situatie. Liquiditeit is geen probleem, maar voor de terugloop in omzet zijn waarschijnlijk wel maatregelen nodig. We zullen al onze vindingrijkheid aanwenden om op passende wijze te blijven werken aan onze missie.

Inkomsten

Natuur & Milieu heeft projectgebonden inkomsten van onder andere overheid, bedrijven en fondsen, waarvoor we soms structureel, maar meestal op projectbasis de samenwerking opzoeken. Daarnaast maken onze donateurs en de Nationale Postcode Loterij met haar jaarlijkse bijdrage het mogelijk dat wij onze onafhankelijke positie behouden en kunnen werken aan onze missie. Wij zijn bijzonder dankbaar voor deze steun.

HERKOMST INKOMSTEN

Donateurs

Het klimaatakkoord.

Dit hadden we nooit voor elkaar kunnen krijgen zonder de financiële en morele steun van iedereen die ons een warm hart toedraagt. Dank u wel.

Fondsenwervende activiteiten

Als Stichting zijn wij financieel afhankelijk van donaties. Die zijn van enorm belang voor ons werk voor een duurzame toekomst. We maken gebruik van verschillende fondsenwervende activiteiten, zoals giftenmailings, inzet van fondsenwervende campagnes via diverse media en kanalen en samenwerkingen met bedrijven, om onze projecten te kunnen realiseren. Om specifieke projecten uit te voeren, krijgen we tevens steun van de Nationale Postcode Loterij en vermogensfondsen.

INKOMSTEN DONATEURS

Particuliere donateurs

Eind 2019 hadden we 8.082 donateurs. Velen daarvan machtigden ons om periodiek een bedrag van hun rekening af te schrijven. Zij zorgen voor een solide financiële basis om ons werk te kunnen doen. Daarnaast doneerden steeds meer mensen eenmalig. En dan is er ook nog de bijzondere groep 'erflaters' die Natuur & Milieu in hun testament hebben opgenomen. Zij zijn ook ná hun leven nog van betekenis voor de natuur en het milieu.

Dankzij een aantal mooie grote giften én extra steun van nieuwe en bestaande donateurs, hebben wij in 2019 een bedrag van € 354.128, incl. de bijdrage van € 31.385 voor Zeekracht en € 16.384 aan nalatenschappen ontvangen. Wij ontvingen afgelopen jaar 3 nalatenschappen met een bedrag van € 16.384. Het blijft bijzonder als mensen ons, na hun overlijden, steunen met een bijdrage voor ons werk.

Zeekracht

Met de bijdrage van 2.142 donateurs kunnen wij blijven werken aan onze gedeelde droom: bijna 8 miljoen huishoudens voorzien van duurzame energie van onze eigen Noordzee. Waarbij we in 2019 die droom hebben uitgebreid met het herstellen van de onderwaternatuur bij windmolenparken op zee. Bij elkaar mochten we in 2019 een mooi bedrag van € 31.385 ontvangen.

Wervingskosten

De wervingskosten als percentage van de som van de geworven baten waren in 2019 2,9 procent. Dit is hoger dan in 2018, toen dit percentage 2,2 procent was. Dit wordt veroorzaakt doordat er meer uren zijn besteed aan een aantal donateursprojecten, waaronder de tevredenheidsenquête onder onze achterban en het werven van nieuwe donateurs bij zowel consumenten als bedrijven.

Dankbaar en betrokken

Om te benadrukken hoe blij we zijn met elke gift, krijgt iedere donateur een bedankje. Ook inspireren en vertellen we over de voortgang en resultaten van onze projecten via mails, nieuwsbrieven, kaartjes, sociale media en ons donateursblad UPDATE. In 2019 versterkten we het gevoel van betrokkenheid van onze donateurs door ons relatie-evenement en ons online panel.

"Doenateurs"

Alle acties, klein of groot, zijn voor ons belangrijk. We waarderen het dat steeds meer mensen zich willen inzetten voor, en bijdragen aan, het realiseren van onze doelen: onze "doenateurs". Of het nu om een jubileum, een markt op een school of de opening van een nieuw bedrijfspand gaat. We bieden hulp bij het succesvol maken hiervan met behulp van communicatiematerialen, het geven van voorlichting en het in ontvangst nemen van de cheque.

Nationale Postcode Loterij

Ook in 2019 ontvingen wij weer de jaarlijkse bijdrage van € 1,8 miljoen van de Nationale Postcode Loterij om ons werk te steunen. Wij zijn de Postcode Loterij en al haar deelnemers bijzonder dankbaar voor deze bijdrage.

Margriet Schreuders, hoofd afdeling goede doelen Nationale Postcode Loterij

"Al sinds 1996 steunen wij Natuur & Milieu. De organisatie zet zich iedere dag hard in om samen met andere organisaties en bedrijven te werken aan positieve inspirerende oplossingen voor een duurzame toekomst voor iedereen. Daarnaast zet ze volop in op het stimuleren van duurzaam beleid. Naast de reguliere, jaarlijkse bijdrage heeft Natuur & Milieu ook extra schenkingen voor mooie projecten ontvangen vanuit ons, zoals Nederland Zoemt. En 2019 was een heel bijzonder jaar met een geweldige bijdrage van 8,5 miljoen uit het Droomfonds voor De Rijke Noordzee. De komende vijf jaar plaatsen zij levende riffen met oesters en ander schelpdieren op de bodem van windparken in de Noordzee: de kraamkamers voor nieuwe onderwaternatuur. De wetenschap is nauw betrokken net als partners in de wind- en watersector en de overheid. Een droom die werkelijkheid werd voor Natuur & Milieu en Stichting Noordzee"

De Nationale Postcode Loterij levert al vele jaren een fantastische bijdrage aan het werk van veel goede doelen in Nederland. De Nationale Postcode Loterij schenkt minimaal 40 procent van de inleg van elk lotnummer aan organisaties die werkzaam zijn op het gebied van mens en natuur in binnen- en buitenland. Natuur & Milieu hoort al sinds 1996 bij de goede doelen die op een bijdrage mogen rekenen. We ontvangen per jaar € 1,8 miljoen van de Postcode Loterij: een aanzienlijke bijdrage waarvoor wij zeer dankbaar zijn. Deze financiële steun biedt vaak de mogelijkheid om een project stevig neer te zetten en maakt daarnaast juist die werkzaamheden mogelijk die hard nodig, maar lastig financieerbaar zijn.

In 2017 kende de Nationale Postcode Loterij een extra bijdrage toe aan het project [Nederland Zoemt](#). 2019 was het laatste jaar van dit project. We hebben toen nog meer gemeenten bijvriendelijk gemaakt en een recordaantal mensen heeft dit jaar meegedaan met de Bijentelling. (zie p.20) Met de bijdrage van de Nationale Postcode Loterij konden we dit onderwerp op de agenda zetten en groot maken. In 2020 kan dit project zelfstandig verder, met een nieuwe aanpak. Natuur & Milieu en IVN gaan zich richten op de voedselvoorziening en nestgelegenheid voor de wilde bij. Naturalis en LandschappenNL gaan aan de slag met de Bijentelling.

Droomfondsproject De Rijke Noordzee

In februari werden we blij verrast door de toekenning van het Droomfondsproject De Rijke Noordzee. Natuur & Milieu en Stichting De Noordzee krijgen hiermee een unieke kans om in de windmolenparken op de Noordzee de onderwaternatuur te versterken. In dit vijfjarige project dat mogelijk gemaakt wordt door de bijdrage van 8,5 miljoen uit het Droomfonds van de Nationale Postcode Loterij kunnen we, samen met vele partners, binnen een windpark kunstriffen plaatsen en oesters uitzetten om de natuurontwikkeling te versnellen en versterken. Meer over de Postcode Loterij en haar goede doelen is te vinden op postcodeloterij.nl.

Bedrijven

We werken met verschillende bedrijven samen. Zo maakte de bijdrage van ASN ons project 'waterkwaliteit en biodiversiteit' mogelijk waarbij veel mensen watermonsters verzamelden om de waterkwaliteit in beeld te brengen. Met de tuinbranche werkten we samen aan een project over gewasbeschermingsmiddelen, met de bijdrage van Alliander konden we onze waterstofvisie realiseren en Van Oord en Eneco zijn belangrijke partners in ons project De Rijke Noordzee.

Overige fondsen en inkomsten

Naast de financiering door de Nationale Postcode Loterij, de bijdragen van onze donateurs en bedrijven waar we mee samenwerken en projectsubsidies van overheden, ontvingen we ook projectgebonden bijdragen van fondsen en andere organisaties zonder winststreven. Zo hebben de Adessium Foundation en de Fred Foundation onze luchtvaartcampagne mogelijk gemaakt en droeg de Adessium Foundation bij aan onze activiteiten op verpakkingen en grondstoffen. De European Climate Foundation (ECF) heeft o.a. bijgedragen aan onze publicatie over laadinfrastructuur voor elektrische vrachtwagens.

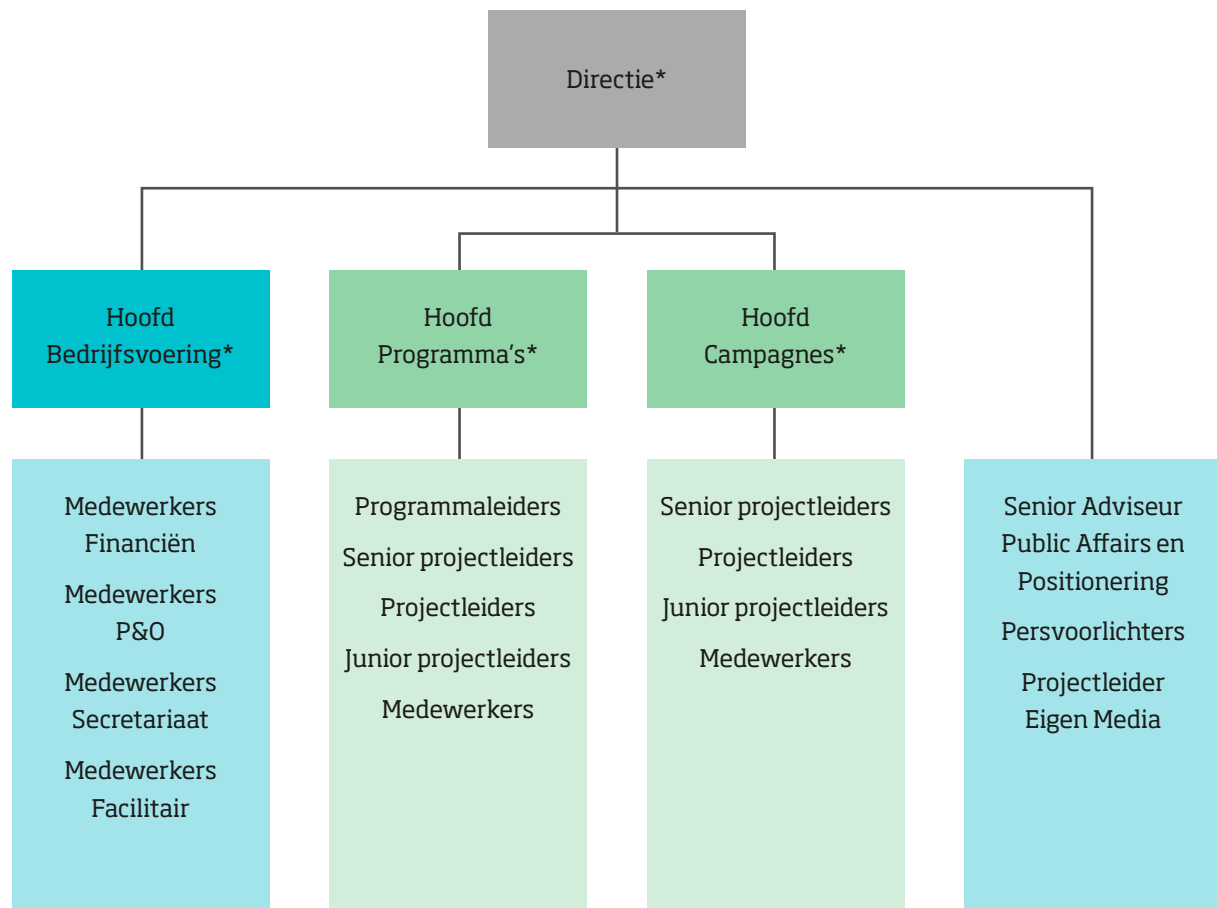
Beleggingen

In 2010 heeft Natuur & Milieu besloten niet langer beleggingen aan te houden in de vorm van aandelen of obligaties. Daarop is in 2012 een uitzondering gemaakt. In dat jaar is in vervolg op afspraken met het voormalig bestuur van de coöperatie Zeekracht een investering gedaan in participaties Meewind. Dit is een beleggingsfonds dat investeert in duurzame energie. De beleggingen waren ultimo 2019 € 144.527 waard. De waardedaling van de beleggingen in 2019 was € 9.486. Aan dividend Meewind is € 22.429 uitgekeerd in 2019.

5. ORGANISATIE / OVER ONS

Hier is alles te vinden over de organisatiestructuur en de medewerkers van Natuur & Milieu.

5.1 ORGANOGRAM NATUUR & MILIEU EIND 2019

* Lid van het Managementteam

5.2 DIRECTIE EN BESTUUR

Natuur & Milieu kent één statutair directeur, Marjolein Demmers, die tevens de bestuurder van de stichting is. De taken en bevoegdheden zijn vastgelegd in de statuten en het bestuursreglement. In de uitvoering wordt de directeur ondersteund door het managementteam en de medewerkers. Het managementteam bestaat uit Mudi Allah Rakha, hoofd Bedrijfsvoering, Dorien Ackerman, hoofd Campagnes en Rob van Tilburg, hoofd Programma's.

De directeur van Natuur & Milieu wordt benoemd door de Raad van Toezicht. De Raad maakt jaarlijks in het eerste kwartaal met de directeur resultaatafspraken voor het nieuwe jaar. De realisatie van de resultaatafspraken wordt door de Raad geëvalueerd en beoordeeld. De beloning van de directeur volgt de 'Regeling beloning directeuren van goede doelen organisaties' van Goede Doelen Nederland.

In 2019 bekleedde **Marjolein Demmers** nevenfuncties als lid van:

- Lid van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli)
- Lid van de Raad van Commissarissen van Drift for transition, Erasmus Universiteit
- Lid van de Raad van Commissarissen van Aquaminerals
- Bestuurslid SKAO
- Lid van het Sustainable Pension Investments Lab (SPIL)
- Voorzitter van het College van Deskundigen, Stichting MilieuKeur (tot september 2019)
- Lid van de Sustainability Board Van Oord
- Lid van de Strategische AdviesRaad van TNO Strategic Analysis & Policy (SA&P)

5.3 PERSONEEL EN BEDRIJFSVOERING

Personele bezetting

Alle aantallen en percentages die betrekking hebben op de personeelsbezetting zijn inclusief de Groene11 en exclusief stagiaires, uitzend- en oproepkrachten.

Eind 2019 had Natuur & Milieu 49 medewerkers (40,5 fte) in dienst. Gemiddeld over 2019 was dit 38,43 fte.

	Totaal	Fulltime	Parttime	Fte
Man	16	1	15	13,7
Vrouw	33	3	30	26,8
Totaal	49	4	45	40,5

In- en uitstroom

In 2019 zijn 10 medewerkers in dienst gekomen. Medewerkers die bij Natuur & Milieu in dienst treden, starten met een arbeidsovereenkomst voor bepaalde tijd. In 2019 verlieten 7 medewerkers de organisatie.

Instroom	Totaal	Fulltime	Parttime
Man	4	0	4
Vrouw	6	0	6
Totaal	10	0	10

Uitstroom	Totaal	Fulltime	Parttime
Man	3	0	3
Vrouw	4	0	4
Totaal	7	0	7

Flexibele schil

In voorkomende gevallen wordt gewerkt met freelancers/zzp'ers of adviesbureaus. Voornamelijk voor tijdelijke (project)functies, ter vervanging bij ziekte of zwangerschap en/of als specifieke kennis of competenties nodig zijn die we zelf niet in huis hebben. Ook in 2019 hebben we gebruik gemaakt van de 'flexibele schil' en werkten er tijdelijk een aantal oproep- en uitzendkrachten voor Natuur & Milieu, voornamelijk voor specialistische expertise en ondersteunende werkzaamheden.

Stagiairs/afstudeerders

Natuur & Milieu biedt studenten graag de mogelijkheid om stage te lopen of een afstudeeronderzoek te doen. Stagiaires worden in de teams opgenomen en draaien zo veel mogelijk mee. Op die manier kunnen ze veel leren en een nuttige bijdrage aan projecten leveren. In 2019 hadden we vier stagiaires.

Vrijwilligers

Natuur & Milieu is blij met de steun van een aantal vrijwilligers, die op regelmatige basis op ons kantoor werken. In 2019 werkten er 7 vrijwilligers. Deze vrijwilligers beantwoorden bijvoorbeeld publieksvragen, ondersteunen in onderzoeken en projecten of houden ons archief bij.

Ziekteverzuim

Het ziekteverzuim was gemiddeld over het hele jaar 2019 7,8 procent. Het hele jaar was er met name sprake van langdurig verzuim, dat voor een groot deel niet werkgerelateerd was. Het terugdringen, en met name voorkomen, van (langdurig) verzuim heeft nog steeds volop aandacht van het MT. Samen met onze Arbodienstverlening worden interventies gedaan en trainingen verzorgd.

Opleidingen en coaching

Voor de groei en ontwikkeling van medewerkers en daarmee ook de organisatie is het belangrijk dat daar voldoende aandacht en ruimte voor is door middel van trainingen, opleidingen, workshops en coaching. Natuur & Milieu vindt het belangrijk dat medewerkers leren en groeien in hun kennis, vaardigheden

(competenties) en houding. En dat medewerker werken aan hun vitaliteit en duurzame inzetbaarheid.

Leiderschapstraject

Het doel van het leiderschapstraject was om met alle senior projectleiders en programmaleiders een breed team van 'leiders' te ontwikkelen met gedeelde eigenaarschap voor de ontwikkeling en het succes van Natuur & Milieu. De 13 senior projectleiders en programmaleiders hebben met behulp van een persoonlijk assessment, 3 masterclasses, 2 workshops, intervisies en met behulp van persoonlijke coaching zich persoonlijk, professioneel, en ook als groep ontwikkeld.

Werkplezier enquête (Medewerkers Tevredenheid Onderzoek)

Wij willen dat onze medewerkers met plezier bij Natuur & Milieu werken en bijdragen aan verbetering waar dat mogelijk is. Daarom hebben we in juli een organisatie-breed MTO gedaan. We hebben maar liefst een respons behaald van 96 procent. We geven onze algemene tevredenheid gemiddeld een 8,5 en daar zijn we trots op. De aandachtspunten die uit het onderzoek naar voren zijn gekomen krijgen de volle aandacht. Zowel op korte als op lange termijn. Deze variëren van verbetering van de werkomgeving tot minder werkdruk.

Integriteit

Natuur & Milieu vindt het belangrijk dat medewerkers en vrijwilligers in een prettige en veilige omgeving kunnen werken. Ongewenst gedrag willen we zoveel mogelijk voorkomen. Dit doen we door werkprocessen zo in te richten dat er weinig aanleiding en gelegenheid is voor bijvoorbeeld fraude en corruptie. We hebben aandacht voor een 'great place to work' en organiseren sociale activiteiten en maandelijkse medewerkersbijeenkomsten waar in ieder geval twee keer per jaar integriteit besproken wordt. Ook kunnen collega's en vrijwilligers altijd terecht bij de vertrouwenspersoon. Om integriteit beter in te bedden is in 2019 gestart met het opstellen van een gedragscode en integriteitsbeleid. Hierin leggen we vast op welke manier we met elkaar samen willen werken, en wat de stappen zijn als er toch een keer sprake is van ongewenst gedrag. Dit is besproken met de OR, directie en de Raad van Toezicht en wordt begin 2020 vastgesteld.

Ondersteuning primaire processen

Het team Bedrijfsvoering zorgt voor de ondersteuning van de primaire processen en zorgt er onder meer voor dat de projectadministratie op orde is, de AVG wordt nageleefd en de ICT ondersteuning op orde is. Ook zijn zij verantwoordelijk voor (ontwikkeling van) het personeelsbeleid. In 2019 is gestart met de verbetering van het projectmatig werken. Na een inventarisatie van de ervaringen en behoeften van collega's middels een aantal gesprekken en de werkplezierenquête is een plan van aanpak gemaakt dat in 2020 uitgevoerd wordt. Ook is in 2019 een contract gesloten met een nieuwe accountant. Elke vijf jaar wordt gekozen voor een nieuwe accountant; hiermee houden we onszelf en onze werkprocessen scherp. Het team heeft de besluitvorming hierover door de Raad van Toezicht voorbereid.

Ondernemingsraad

Naast de basistaken waren de speerpunten van de Ondernemingsraad in 2019: heldere en constructieve communicatie, werkdruk en werkplezier. De OR adviseerde dit jaar o.a. over de wijziging van de statuten. In het voorjaar nam Kristel Lageweg afscheid van Natuur & Milieu. Lex Dolfing nam deze rol over en Daphne Schoneveld trad aan als nieuw lid. De ondernemingsraad bestond eind 2019 uit: Lenneke Bolkenbaas, Lex Dolfing, Atse van Pelt en Daphne Schoneveld. Nieuwe leden van de OR volgen altijd een cursus om hun rol goed te kunnen vervullen.

5.4 RAAD VAN TOEZICHT

Samenstelling Raad van Toezicht 2019

Peter C. Molengraaf

Voorzitter, Lid remuneratiecommissie

Einde periode: Juli 2022

Herbenoembaar: Ja

Hoofdfunctie: Investeerder en directie-adviseur

Nevenfuncties:

- Voorzitter Bestuur HollandSolar
- Voorzitter Raad van Commissarissen AEB Amsterdam
- Lid Raad van Toezicht van Kadaster
- Voorzitter Raad van Commissarissen Greenflux en Ecovat
- Lid Raad van Commissarissen Vopak Nederland
- Associate Partner Kalavasta

Jerphaas Donner

Lid

Einde periode: December 2019

Herbenoembaar: Ja

Hoofdfunctie: Strategisch adviseur duurzaamheid, gemeente Barneveld

Nevenfuncties:

- Bestuurslid Stichting wAarde
- Community manager platform G1000.nu
- Directeur van G1000.pro
- Founder Milieukontakt Macedonia

Sjoerd van Keulen

Voorzitter auditcommissie tot mei 2019

Ellen Kooij

Voorzitter remuneratiecommissie

Einde periode: September 2021

Herbenoembaar: Nee

Hoofdfunctie: Business developer en adviseur op het gebied van Marketing, Branding en Innovatie voor ondernemers met een sociale en/of duurzame missie of doelstelling als partner HopStep&Leap Company

Nevenfunctie: Voorzitter Raad van Toezicht '100WEEKS'

Pim Mol

Voorzitter auditcommissie, lid Toezicht project De Rijke Noordzee.

Aftredend per: 28-05-2023

Herbenoembaar: Ja

Hoofdfunctie: Managing director Rabo Foundation

Nevenfuncties:

- Penningmeester Nederlandse Bach Vereniging
- Lid Curatorium Post doc Verandermanagement VU
- Lid Rabo Kunstcollectie
- Chairperson of the Board Agribusiness Development Centre Uganda | ADC in Uganda
- Boardmember NMB Foundation for Agricultural Development | NFAD in Tanzania

Hans van der Vlist

Lid

Benoemd tot: April 2020

Herbenoembaar: Nee

Hoofdfunctie: -

Nevenfuncties:

- Voorzitter bestuur Stichting De Schiedamse molens
- Voorzitter bestuur Nederlandse Stichting Geluidshinder
- Voorzitter Raad van Commissarissen N.V. Slibverwerking Noord-Brabant
- Voorzitter Stichting Streekeigen Producten Nederland
- Voorzitter RvC Warmte Bedrijf Rotterdam (sinds medio 2019)
- Lid Raad van Toezicht Stichting Platform 31
- Lid Raad van Commissarissen Stichting Vestia Groep
- Lid bestuur Stichting Kennis en Innovatie Centrum Westelijke Veenweiden
- Lid Begeleidingscollege Planbureau voor de Leefomgeving (PBL)
- Buitengewoon raadslid Onderzoeksraad voor Veiligheid

Marieke van der Werf

Lid auditcommissie

- Einde periode: September 2022
- Herbenoembaar: Nee
- Hoofdfunctie: Partner/Directeur Dröge & van Drimmelen
- Nevenfuncties:
- Lid Raad van Advies NUDGE
 - Lid Raad van Advies ACRRES
 - Lid Raad van Advies Social Enterprises NL
 - Lid Raad van Toezicht Lucia Marthas Institute for Performing Arts
 - Directeur Dr2 New Economy
 - Directeur Energietransitie Groen Gas Nederland
 - Voorzitter Recycling Forum Nederland
 - Bestuurslid duurzame gassen KVGn

Verslag Raad van Toezicht

Algemeen

De Raad van Toezicht van Natuur & Milieu houdt integraal toezicht op het beleid van - en de algemene gang van zaken in - de organisatie. De raad staat de directeur, gevraagd en ongevraagd, met advies terzijde. Taken en bevoegdheden van de raad zijn vastgelegd in de statuten en het Reglement Raad van Toezicht.

De Raad van Toezicht van Natuur & Milieu bestaat uit vijf tot negen personen, en is samengesteld aan de hand van een profielschets. Deze is gebaseerd op de aard en werkzaamheden van de organisatie en de gewenste deskundigheid, ervaring en onafhankelijkheid van de leden. De huidige leden van de raad komen uit de sfeer van het bedrijfsleven, de financiële en advieswereld, de rijksoverheid en maatschappelijke ondernemingen en organisaties. De leden van de Raad van Toezicht ontvangen geen financiële beloning. De raad houdt in een jaarlijkse evaluatie de uitoefening van zijn toezichthoudende rol tegen het licht en bekijkt elk jaar of haar samenstelling nog steeds adequaat is in relatie tot de ontwikkeling van de organisatie.

De ondernemingsraad heeft met betrekking tot één van de leden van de Raad van Toezicht een voordrachtsrecht.

Samenstelling

In 2019 nam de Raad van Toezicht afscheid van Sjoerd van Keulen, die sinds december 2009 voorzitter van de audit commissie was. We bedanken hem hartelijk voor zijn steun, wijze raad en vertrouwen en de wijze waarop hij Natuur & Milieu met zijn kennis en deskundige adviezen heeft bijgestaan.

Hij werd in mei opgevolgd door Pim Mol, werkzaam bij de RABO Foundation en jarenlange ervaring in de financiële wereld en duurzaam beleggen. Om kennis te maken met de organisatie heeft hij op kantoor met diverse medewerkers korte kennismakingsgesprekken gevoerd en een medewerkersbijeenkomst bijgewoond.

Raad van Toezicht: vergaderingen en bijeenkomsten

De Raad van Toezicht van Natuur & Milieu kwam in 2018 vijf keer plenair bijeen. De meeste leden waren bij alle vergaderingen aanwezig. Hans van der Vlist en Jerphaas Donner waren twee keer verhinderd.

De remuneratiecommissie sprak twee keer met de OR-leden van Natuur & Milieu over de algemene gang van zaken. Daarnaast hebben een aantal leden contact gehad met collega's van Natuur & Milieu over specifieke onderwerpen zoals positionering en fondsenwerving, of namen zij deel aan bijvoorbeeld een lunchbijeenkomst of de nieuwjaarslunch. Ook hadden een aantal leden, al dan niet met het bestuur, afspraken over actuele zaken zoals het werven van een nieuwe accountant, gesprekken met de beoogde opvolger van Sjoerd van Keulen en over de samenwerking met Stichting De Noordzee met betrekking tot het gezamenlijke project 'De Rijke Noordzee'.

De Rijke Noordzee: droomfonds project van de Nationale Postcode Loterij (NPL)

Natuur & Milieu kreeg dit project in februari 2019 toegekend (zie ook pag. 15). Dit droomfonds wordt samen met Stichting De Noordzee uitgevoerd; het gaat om een bedrag van 8,5 miljoen euro met een looptijd van vijf jaar. Dit project is voor rekening en risico van beide partijen. De samenwerking is in 2019 vormgegeven en de governance ingericht waarbij ook het toezicht door vertegenwoordigers van de raden van toezicht van beide organisaties is geregeld. De definitieve samenwerkingsovereenkomst is in 2020 getekend.

Jaarlijks staan de formele onderwerpen op de agenda zoals het goedkeuren van de jaarrekening en bestuursverslag (mei), de begroting en het jaarplan (december), de financiële en strategische kwartaalrapportages, zelfevaluatie van de raad en, als werkgever van het bestuur, ook het jaarlijkse voortgangsgesprek en het maken van resultaatafspraken.

In 2019 stonden een aantal specifieke onderwerpen de agenda:

Natuur & Milieu vindt het belangrijk om eens in de circa vijf jaar te veranderen van accountant. Dit om onszelf scherp te houden. Na de zomer is een contract met WITH accountants gesloten. We zien uit naar een even goede samenwerking met hen als met de accountants van Mazars.

De statuten en reglementen van de Raad van Toezicht, audit- en remuneratiecommissie en het bestuur zijn in november geactualiseerd en in lijn gebracht met de huidige regelgeving en praktijk. Ook is de raad dit jaar akkoord gegaan met het verlenen van een gedeeltelijke volmacht aan de hoofden bedrijfsvoering, programma's en campagnes, met als doel de directeur-bestuurder te ontlasten.

Ook de werkplezierenquête die in 2019 is gehouden werd besproken evenals het integriteitsbeleid dat Natuur & Milieu ontwikkelt.

Enkele medewerkers hebben in de vergaderingen van de raad presentaties gegeven over de thema's waaraan zij binnen Natuur & Milieu werken. Zo vertelden collega's van de Groene11 en de senior adviseur public affairs en positionering over de samenwerking met de groene organisaties gericht op politieke beïnvloeding.

Ook waren de directeur van Stichting De Noordzee en de programmadirecteur van De Rijke Noordzee uitgenodigd om kennis te maken met de leden van de raad en een toelichting te geven op het grote Droomfondsproject De Rijke Noordzee. In dit vijfjarige project met financiering van de Nationale Postcode Loterij combineert Natuur & Milieu met Stichting De Noordzee natuurversterking en duurzame (wind) energie op zee. Een prachtige uitdaging!

Regelmatig wordt op basis van de agendapunten door de leden van de Raad van Toezicht gesproken met de directeur en MT leden over strategie en inhoudelijke strategische afwegingen. Dit leidt tot kritische reflectie: doen we als Natuur & Milieu de goede dingen? Wat is onze ambitie op langere termijn en welke positie en

interventiestrategieën kiezen we? Pakt Natuur & Milieu de juiste rol en positie in het stikstofdossier? Ook spraken we over de afwegingen die gemaakt zijn om het Klimaatakkoord uiteindelijk toch te tekenen en over de moeilijkheid van het vinden van partners voor het luchtvaart programma. De open en reflectieve wijze waarop deze moeilijke onderwerpen besproken zijn, heeft het vertrouwen van de Raad van Toezicht in de huidige directie en koers verder versterkt.

Auditcommissie

De auditcommissie kwam zes keer bijeen. Beide leden van de auditcommissie waren alle vergaderingen aanwezig. Een van deze bijeenkomsten betrof een gesprek met vertegenwoordigers van twee accountantskantoren die hun offertes toelichtten en dit leidde tot het advies van de auditcommissie om met WITH accountants in zee te gaan.

De auditcommissie bereidde de vergaderingen van de Raad van Toezicht voor waarin de jaarrekening 2018 en de managementletter op de agenda stonden. Ook bespraken zij in hun vergaderingen de risicoanalyse en de financiële kwartaalrapportages en prognoses.

In de loop van 2019 werd duidelijk dat het financiële resultaat zou achterblijven bij de begroting, o.a. door een hoog langdurig ziekteverzuim en het, om die reden, extern inhuren van extra capaciteit. Na het positieve resultaat van 2018 is door de Raad van Toezicht en het bestuur besloten dat dit acceptabel is als daarmee ingezet kan worden op een langere termijn investering in mensen. Er is gekozen voor opleiding en training van collega's om de strategische koers in de programma's die in de Meerjarenvisie uiteen is gezet goed uit te kunnen voeren en meer impact te kunnen maken.

De raad bedankt de directeur en het managementteam, de overige medewerkers en vrijwilligers van Natuur & Milieu hartelijk voor hun betrokken en succesvolle inzet voor de organisatie en kijkt uit naar 2020 en de impact die Natuur & Milieu gaat maken. Aan de plannen voor dit jaar zal het niet liggen: voor alle thema's - energie, mobiliteit, grondstoffen en voedsel - wordt er gewerkt aan mooie, impactvolle projecten.

Ook bedanken we alle partners, financiers, donateurs en volgers van Natuur & Milieu voor hun vertrouwen en steun.

Namens de Raad van Toezicht,
Utrecht, mei 2020
Peter Molengraaf

5.5 EIGEN DUURZAAMHEID N&M

Sinds 2017 zit Natuur & Milieu in een duurzaam gerenoveerd kantoorpand: zo liggen er ruim tweehonderd zonnepanelen op de daken in combinatie met groene daken. Het pand is zo aangepast dat het energielabel label B heeft. Onze inrichting is zo duurzaam mogelijk met energiezuinige apparatuur en verlichting en we schenken fairtrade, biologische koffie en thee. Om onze milieu footprint verder omlaag te brengen zijn de lunches of hapjes bij vergaderingen en bijeenkomsten vegetarisch of veganistisch.

Vanuit Bedrijfsvoering wordt bij de aanschaf van spullen gelet op de duurzaamheid ervan. Papierverbruik wordt ontmoedigd doordat iedereen met een laptop werkt en de printer met een pasje bediend wordt. Ons eigen afval scheiden we in vijf stromen.

Het kantoor is op loopafstand van twee stations, zodat we voor gasten goed bereikbaar zijn met het ov of de fiets. Alle medewerkers van Natuur & Milieu reizen zowel voor hun woon-werkverkeer als voor zakelijke reizen zo veel mogelijk per fiets en met het ov. Natuur & Milieu heeft een fietsregeling voor de medewerkers.

Met HUUB, een deelplatform voor alle huurders, is het makkelijk voor de medewerkers - zowel privé als zakelijk - gebruik te maken van elektrische fietsen en auto's. Daarnaast staat onze eigen 100 procent elektrische e-Golf voor de deur. Die delen we met andere organisaties en geïnteresseerden. In 2019 hebben we 11.516 km zakelijke kilometers in de e-Golf gereden. We maken weinig internationale reizen, maar als we dat echt nodig vinden, gaan we met de trein. Is dit verder dan ca. 700 kilometer dan kan men vliegen, maar wordt de CO2 gecompenseerd.

Verwarming en elektriciteitsverbruik in ons kantoor vormen de hoofdmoot van de CO2 uitstoot van Natuur & Milieu. Jaarlijks compenseren we onze niet te vermijden CO2-uitstoot. Over 2019 compenseerden we een CO2-emissie van 20 ton via Fairtrade Carbon Credits van FairClimateFund. In 2020 brengen we in kaart op welke wijze we onze eigen CO2-uitstoot nog verder omlaag kunnen brengen. Indien blijkt dat, op basis van de analyse die in 2020 opgesteld zal worden, onze totale CO2-uitstoot hoger is dan dat we nu compenseren, dan wordt dit met terugwerkende kracht in 2021 gecompenseerd.

5.6 RICHTLIJNEN EN GEDRAGSCODES

Met bijna 180 andere maatschappelijke organisaties werken we samen in Goede Doelen Nederland, de branchevereniging van goede doelen. Deze vereniging biedt ons een platform om de maatschappelijke waarde van goede doelen te versterken, en biedt handvatten bij het versterken van de transparantie van onze bedrijfsvoering. Voor de leden van Goede Doelen Nederland gelden de volgende codes, regels en richtlijnen, die Natuur & Milieu dus ook onderschrijft:

- SBF-code voor Goed Bestuur (vervangt code Wijffels);
- Richtlijn 650 en Richtlijn C2 (onderdeel van richtlijnen voor de jaarverslaggeving van de Raad voor de Jaarverslaggeving) en aanbeveling Toepassing Richtlijn 650 'kostentoerekening beheer en administratie';
- Erkenningsregeling Goede Doelen;
- Regeling beloning directeurs van goede doelen;
- Richtlijn financieel beheer goede doelen;
- Handreiking verwerking en waardering van nalatenschappen belast met (vrucht)gebruik.

Natuur & Milieu heeft het CBF Keurmerk (Centraal Bureau Fondsenwerving). Jaarlijks toetst het CBF of we voldoen aan de eisen. Doel hiervan is mensen te laten zien dat zij met een gerust hart geld kunnen geven aan goede doelen met het CBF Keurmerk zoals Natuur & Milieu. In 2019 was integriteit een van de aandachtspunten van het CBF en van Goede Doelen Nederland. Ook Natuur & Milieu heeft dit onderwerp opgepakt en besprak integriteit met collega's in de medewerkersbijeenkomst, de OR en met de Raad van Toezicht en stelt een gedragscode en integriteitsbeleid vast (begin 2020 vastgesteld).

BIJLAGEN

A. VERANTWOORDINGSVERKLARING RAAD VAN TOEZICHT

Directie/bestuur en de Raad van Toezicht onderschrijven een verantwoordingsverklaring. Daarmee onderschrijven zij dat:

1. er een duidelijk onderscheid is tussen de functie 'toezicht houden' en de functies 'besturen' en 'uitvoeren';
2. de organisatie effectief en efficiënt werkt, opdat haar middelen optimaal worden aangewend voor het realiseren van de doelstelling;
3. de organisatie streeft naar optimale relaties met belanghebbenden.

De verklaring voldoet aan de eisen van het CBF-keur van het Centraal Bureau Fondsenwerving.

Ad 1. Natuur & Milieu heeft een bestuursstructuur waarin de directie formeel het bestuur vormt met de daarbij horende verantwoordelijkheden en bevoegdheden. Het 'toezicht houden' is neergelegd bij de Raad van Toezicht. Deze keurt de strategie, het jaarplan, de begroting, de jaarrekening en het jaarverslag goed. De Raad bewaakt daarbij de missie en de statutaire doelstellingen van de organisatie. Ook bewaakt de Raad de ontwikkeling van de financiën en de beheersprocessen. De Raad heeft uit eigen gelederen een auditcommissie ingesteld die de ontwikkeling van de financiën van de organisatie tot in detail bewaakt. De bevoegdheden van bestuur, Raad van Toezicht en auditcommissie zijn vastgelegd in de statuten van de stichting en nader uitgewerkt in de reglementen. Daarin staan ook de bepalingen om functievermengingen en onafhankelijkheidsconflicten van bestuurders en/of toezichthouders te voorkomen.

Ad 2. Natuur & Milieu werkt met een voortschrijdende meerjarenbegroting op hoofdlijnen en een meer gedetailleerde jaarbegroting. Directie/bestuur en Raad van Toezicht evalueren regelmatig de effectiviteit en efficiëntie van de werkzaamheden. Omdat Natuur & Milieu een projectenorganisatie is, worden de voortgang van de projecten, financieel en inhoudelijk, op kwartaalbasis tegen het licht gehouden. De Raad van Toezicht keurt de jaarrekening goed en voert minimaal tweemaal per jaar een gesprek met de accountant van de organisatie. Deze gesprekken vinden plaats:

- nadat de accountant de jaarrekening heeft gecontroleerd;
- na een tussentijdse controle, aan de hand van een door de accountant opgestelde interim managementletter.

De Raad van Toezicht evalueert, samen met de directeur, jaarlijks het functioneren van de accountant.

Ad 3. Natuur & Milieu heeft drie kernactiviteiten:

1. consumenten handelingsperspectief bieden op het gebied van duurzaamheid;
2. stimuleren van duurzaam, innovatief overheidsbeleid;
3. motiveren van bedrijven om groene businesscases te ontwikkelen.

Coalities bouwen, campagnes en opinievorming zijn daarbij belangrijke instrumenten. Natuur & Milieu zet deze in om milieudoelen versneld te realiseren, draagvlak en mobilisatiekracht te ontwikkelen en duurzaamheid een belangrijke beslissingsfactor te laten zijn. Steevast is communicatie een cruciaal onderdeel bij de inzet van genoemde instrumenten. Deze communicatie betreft intensief contact met veel verschillende partijen in bestuur, politiek, bedrijfsleven, wetenschap, maatschappelijke organisaties en media. Maar ook met belanghebbenden zoals financiers, donateurs en samenwerkingspartners. Hierbij zijn een aantal informatiestromen en -vormen te onderscheiden, gericht op specifieke doelgroepen:

- **financiers:** tussen- en eindverslagen van projecten en campagnes, al dan niet voorzien van een accountantsverklaring;
- **donateurs:** digitale en papieren nieuwsbrieven, de jaarbrief, het jaarverslag en de jaarrekening, voorzien van een goedkeurende accountantsverklaring;
- **samenwerkingspartners:** bijeenkomsten, overleggen, nieuwsbrieven en schriftelijke rapportages;
- **geïnteresseerden:** website, digitale nieuwsbrieven, sociale media.

Risicomanagement

In het huidige tijdsgewricht van dynamische maatschappelijke en politieke ontwikkelingen is het meer dan ooit noodzakelijk mogelijke risico's voor de continuïteit van de organisatie in kaart te brengen en deze waar mogelijk en nodig te minimaliseren. In de gemaakte analyses worden de risico's ingeschat langs drie wegen: kans, impact en prioriteit. Het oordeel op deze drie punten leidt al of niet tot een beheersmaatregel, waarbij geldt dat de eerste verantwoordelijkheid voor zo'n maatregel ligt bij degenen wier werk wordt geraakt door dat risico. Als voorbeeld: het bewaken van het imago risico bij uitingen in de pers ligt bij de persvoorlichters en de woordvoerders van de organisatie.

Het overall bewaken van de in de risicoanalyse geïdentificeerde risico's en de daarbij benoemde beheersmaatregelen is de verantwoordelijkheid van het MT van Natuur & Milieu, met als eerste aanspreekpunt het hoofd Bedrijfsvoering. In zijn reguliere rapportages aan de Raad van Toezicht neemt de directeur de ontwikkelingen ten aanzien van de risico's mee.

Mogelijke risico's

Natuur & Milieu onderscheidt drie categorieën van risico's:

- risico's ten aanzien van haar maatschappelijke en politieke positie;
- financiële risico's;
- risico's op het gebied van bedrijfsvoering.

Binnen deze drie categorieën heeft het MT de onderstaande belangrijkste risico's geïnventariseerd, deze beoordeeld en voorzien van een beheersmaatregel. Naast deze materiële risico's zijn er ook risico's geïnventariseerd die klein zijn en die goed voorzien zijn van beheersmaatregelen. Deze zijn niet in deze verantwoordingsverklaring opgenomen.

Categorie	risico	kans	impact	prioriteit	Beheersmaatregel
Positie	Werk en/of mensen worden door politiek /bestuurders niet erkend of niet serieus genomen. Politiek/ bestuurlijk risico door verliezen/ verslechteren van onze positie in Den Haag en/of ten opzichte van andere milieuorganisaties.	Klein	Groot	Middel	Interne coördinatie door PA/EP adviseur. Regelmatige gesprekken met politiek en stakeholders. Afspraken doorontwikkelen over relatiebeheer overheid en politiek. Er is een goede discussie over positionering gevoerd; dit blijven doen ook in relatie tot imago risico .

Categorie	risico	kans	impact	prioriteit	Beheersmaatregel
Positie	Imagorisico a.g.v. uitingen in de media, incl. fake-news en misbruik logo door derden en uitingen door/ of gericht tegen andere natuur- en milieuorganisaties waar we mee samenwerken (G11)	Middel	Middel	Middel	Goede afspraken over woordvoering incl. pers- training. Crisisplan opstellen. Proactief op gevoelige issues inspelen en antwoord klaar hebben. Toetsen kwaliteit van partners/bureaus. Goede afspraken met partners (contracten). Heldere vraagarticulatie naar inhoudelijke leveranciers. Goede samenwerking bewaken met G11-organisaties op inhoudelijk en strategisch niveau.
Positie	Botsende belangen in de samenwerking met partners	Middel	Middel	Middel	Kritisch kijken naar geschiktheid partners. Investeren in opbouwen goede relaties (verwachtingen management) o.a. door heldere afspraken in contracten.
Positie	Kwaliteit van ons werk (juiste informatie, ook in uitbestede werk)	Middel	Groot	Middel	Kwaliteit van inhoudelijke leveranciers toetsen. Via projectmatige aanpak borgen kwaliteit middels de rol van opdrachtgever. Er zijn templates voor diverse typen contractverplichtingen opgesteld. Voor kleinere opdrachten waar geen contracten gesloten worden, komt er in 2020 een set aan afspraken.
Financiën	Onvoldoende externe financiering door bedrijven	Groot	Groot	Hoog	Versterken acquisitie- en onderhandelingsvaardigheden d.m.v. trainingen. Inzetten op spreiding en meerjarige financieringscontracten. Ook conjunctuur ongevoelige organisaties en fondsen. Voldoende continuïteitsreserve om tegenvallers op te vangen. Rol MT bij acquisitie versterken en zorgen voor voldoende capaciteit bij collega's.
Financiën	Het (gedeeltelijk) wegvallen van de jaarlijkse bijdrage van de Nationale Postcode Loterij	Klein	Groot	Hoog	Goede representatieve informatievoorziening naar de Nationale Postcode Loterij over de relevantie en impact van ons werk (relatiemanagement). Bij het wegvallen van (een deel van) de bijdrage van de Nationale Postcode Loterij moet dit door de continuïteitsreserve en door aanvullende maatregelen opgevangen worden. Daarnaast andere bronnen van financiering goed onderhouden en verder ontwikkelen. In 2020 evalueert de Nationale Postcode Loterij de bijdrage aan Natuur & Milieu.

Categorie	risico	kans	impact	prioriteit	Beheersmaatregel
Financiën	Droomfondsproject De Rijke Noordzee	Klein	Groot	Middel	Er is een groot bedrag verstrekt voor 5 jaar door de Nationale Postcode Loterij. Natuur & Milieu draagt er zorg voor dat aan de voorwaarden van de Nationale Postcode Loterij wordt voldaan en zij goed worden geïnformeerd of betrokken bij eventuele wijzigingen. In dat geval is er geen risico op een terugvordering door de Nationale Postcode Loterij. De governance van het project is vastgelegd en er is een goed team samengesteld. Er worden contracten met derden (grote windparken) afgesloten waarin de operationele risico's worden verlegd. Hiervoor wordt steeds juridisch advies ingewonnen.
Bedrijfsvoering	Projecten en contracten	Middel	Middel	Middel	Professioneel projectmanagement. Goede contracten opstellen, beheren en factureren. Afd. bedrijfsvoering toetst contracten.
Bedrijfsvoering	Vertrek (sleutel) figuren op gebied van netwerk en/of kennis. Of uitval door omvangrijk aantal ziektegevallen.	Groot	Groot	Hoog	Aanbieden aantrekkelijk loopbaanbeleid en mogelijkheden tot doorgroeien. Opvolgingsscenario's uitwerken. Kennis en netwerk delen binnen elk team waardoor betere borging hiervan gegarandeerd is. Flexibele schil verder opbouwen en organiseren.
Bedrijfsvoering	Continuïteit directie/MT	Klein	Groot	Middel	Om continuïteit van het bestuur en MT te waarborgen wordt een gestructureerde aanpak uitgewerkt voor kortere of langere afwezigheid van bestuur/MT-leden. O.a. door interne vervangingsmogelijkheden te verkennen en te organiseren.
Bedrijfsvoering	Datalekken, hacken en chantage	Klein	Klein	Middel	Actueel houden AVG beleid en beveiliging door IT-bedrijf

Voor een organisatie als Natuur & Milieu is de reputatie bij politiek, donateurs, bedrijven en samenwerkingspartners van essentieel belang en naleving van wet- en regelgeving staat dan ook hoog op de agenda van onze organisatie. Ook de fiscale regelgeving heeft de aandacht van het MT en de Raad van Toezicht, zodat er tijdig ingespeeld kan worden op relevante ontwikkelingen, zoals ook in de jaarrekening is aangegeven. De medewerkers van de Groene11 houden ook de voor de lidorganisaties, zoals Natuur & Milieu, relevante ontwikkelingen in wet- en regelgeving nauwlettend in de gaten zodat hier vroegtijdig op geanticipeerd kan worden.

Als het gaat om haar positie bewaakt Natuur & Milieu haar onafhankelijkheid, reputatie en geloofwaardigheid. Dat geheel geeft de organisatie namelijk de vrijheid om zich kritisch op te stellen ten opzichte van beleid en gedrag van overheden en bedrijven, ook als de onderwerpen zeer gevoelig liggen. De reputatie en geloofwaardigheid van Natuur & Milieu is gebaseerd op heldere analyses en de onderbouwde alternatieven

en aangedragen oplossingen. Bovendien is Natuur & Milieu open, zorgvuldig en transparant in handelwijze en berichtgeving. De directeur is op de hoogte van alle externe uitingen van de organisatie.

Risicoanalyse projecten

Risicoanalyse maakt vast onderdeel uit van het werk van Natuur & Milieu, zeker ook omdat we graag innovatieve projecten ontwikkelen. Nieuwe projecten worden dan ook voor de start zowel inhoudelijk als financieel gecheckt op realisme, fiscaliteit, imago- en debiteurenrisico. Uiteraard nemen we maatregelen om geconstateerde mogelijke risico's af te dekken; een onderbouwde keuze voor eventuele 'risk responses'. Daarbij gaan we uit van een vooraf te bepalen 'risk appetite': welk risiconiveau is Natuur & Milieu bereid te aanvaarden voordat maatregelen noodzakelijk zijn?

Als een project loopt zijn adequate informatievoorziening en kwartaalcontroles op resultaat, tijd en geld het adagium. Daarmee kunnen we controleren of de risicoanalyse nog up to date is, of dat bijstelling nodig is omdat er een verandering is opgetreden in de vooraf verwachte ontwikkelingen (bijvoorbeeld inhoudelijk en/of financieel) van het project.

Ervaren risico's in 2019

Natuur & Milieu signaleerde in 2019 een drietal risico's en heeft daar actie op ondernomen.

Kort samengevat ging het over de volgende drie risico's:

- In 2019 hadden we te maken met een hoog ziekteverzuim. Een aantal collega's was langdurig afwezig, voor een groot deel niet werkgerelateerd. Om te voorkomen dat andere collega's overbelast zouden raken is bekeken of projecten getemporiseerd konden worden en waar dat niet het geval was, zijn externe krachten ingehuurd. Eind 2019 lag het ziekteverzuim weer op een lager niveau.
- In februari kende de Nationale Postcode Loterij (NPL) Natuur & Milieu € 8,5 miljoen toe voor het vijfjarige 'droomfonds-project' De Rijke Noordzee. Een prachtige uitdaging voor Natuur & Milieu die dit project samen met Stichting De Noordzee uit gaat voeren. Dit betekende dat er een samenwerkingsovereenkomst gesloten moest worden met Stichting De Noordzee en de governance en bemensing geregeld moest worden. Eind 2019 was er een programmadirecteur aangenomen, stond het project goed in de steigers en was het toezicht vanuit beide organisaties geregeld; toezicht wordt gehouden door twee leden van de Raad van Toezicht van beide organisaties.
- Er was minder capaciteit beschikbaar voor het doen van acquisities voor 2019 en 2020 door het ziekteverzuim en doordat Natuur & Milieu in 2019 stevig heeft ingezet op versteviging van leiderschap en het gedegen vormgeven van het jaarplan volgens de theory of change en het bereiken van impact. Dit vertaalde zich voor 2019 in een negatief resultaat.

De MT-leden bekijken steeds waar zij een rol kunnen spelen bij het verwerven van financiering en ook het werven van nalatenschappen en onderzoek naar de mogelijkheid van particuliere grote gevers staat op de agenda. De vooruitzichten voor 2020 zijn dan ook positief.

Risico 2020: coronacrisis

De coronacrisis raakt de hele wereld en ook ons. Dit zal ongetwijfeld zijn effect hebben op - de planning van - onze voorgenomen projecten en campagnes. Tot en met maart 2020 lopen bijna alle projecten door en zijn de financiële gevolgen beperkt. Financieel en qua bemensing staat Natuur & Milieu er goed voor.

Als de coronamaatregelen lang aanhouden verwachten we dat meer projecten vertraging oplopen waardoor de baten zullen dalen. Ook bestaat de mogelijkheid dat acquisities vertraging oplopen. Het MT houdt de vinger aan de pols zodat steeds goed zicht is op eventuele vertragingen. Wij zijn in de gunstige omstandigheid dat we over vaste inkomsten beschikken zoals bijvoorbeeld de jaarlijkse bijdrage van de Nationale Postcode Loterij van € 1.8 miljoen. Daarnaast beschikken we over voldoende liquide middelen a €

11,3 miljoen per 31 december 2019 en een goede continuïteitsreserve van € 4 miljoen per 31 december 2019, waardoor we op korte en middellange termijn niet in de financiële problemen komen.

Door de afdeling Financiën worden nu verschillende scenario's opgesteld m.b.t. de mogelijke externe opbrengstendaling, de mogelijkheden voor (overheids)steun worden verkend, en mogelijke besparingsmaatregelen worden in kaart gebracht.

Jaarrekening 2019

Natuur & Milieu
Arthur van Schendelstraat 600
3511 MJ Utrecht

Inhoudsopgave

1	Bestuursverslag	1
2	Jaarrekening 2019	
2.1	Balans per 31 december 2019	48
2.2	Staat van baten en lasten over het boekjaar 2019	49
2.3	Kasstroomoverzicht	50
2.4	Grondslagen voor waardering en van resultaatbepaling	51
2.5	Toelichting op de balans per 31 december 2019	54
2.6	Toelichting op de staat van baten en lasten over 2019	58
2.7	Specificatie en verdeling kosten naar bestemming	62
2.8	Toelichting verdeling kosten naar bestemming	63
3	Overige toelichtingen	
3.1	Vaststelling en goedkeuring	64
3.2	Resultaatbestemming	64
3.3	Accountantsverklaring	65
4	Bijlage: Begroting 2020	68

2.1 Balans

Na verwerking resultaatbestemming

		31 december 2019	31 december 2018
ACTIVA	ref.		
Immateriële vaste activa	2.5.1	13.834	36.511
Materiële vaste activa	2.5.2	242.907	345.166
Vorderingen en overlopende activa	2.5.3	2.871.274	3.073.199
Effecten	2.5.4	144.527	154.013
Liquide middelen	2.5.5	11.298.176	3.575.602
		14.313.977	6.802.814
Totaal		14.570.719	7.184.491
PASSIVA			
Reserves en fondsen	2.5.6		
- Reserves			
. Continuïteitsreserve		3.996.448	4.081.243
. Bestemmingsreserves		387.773	397.836
. Herwaarderingsreserves		14.526	24.012
		4.398.748	4.503.091
. Bestemmingsfondsen		<u>6.874</u>	<u>5.389</u>
		4.405.622	4.508.480
Kortlopende schulden	2.5.7	10.165.098	2.676.011
Totaal		14.570.719	7.184.491

2.2 Staat van baten en lasten

		Werkelijk 2019	Begroet 2019	Werkelijk 2018
Baten:				
- Baten van particulieren	2.6.1	354.128	302.000	775.110
- Baten van bedrijven	2.6.2	1.520.269	1.712.121	1.278.981
- Baten van loterijorganisaties	2.6.3	2.717.492	1.860.000	2.306.033
- Baten van subsidies van overheden	2.6.4	0	96.706	101.121
- Overige baten van overheden	2.6.5	258.752	325.101	349.170
- Baten van andere organisaties zonder winststreven	2.6.6	928.739	611.026	746.408
Som van de geworven baten		5.779.380	4.906.954	5.556.823
- Baten als tegenprestatie producten en/of diensten	2.6.7	118.140	146.088	135.192
- Overige baten	2.6.8	-	-	-
Som van de baten		5.897.520	5.053.042	5.692.015
Lasten:				
Besteed aan doelstellingen				
- Campagnes	2.7	1.800.206	1.534.295	1.656.257
- Programma's (Voedsel, Energie en Mobiliteit)		3.075.187	2.500.720	2.351.091
- Overige		471.845	447.023	428.356
		5.347.238	4.482.038	4.435.703
Wervingskosten	2.6.10	167.890	156.041	124.268
Beheer en administratie	2.6.11	494.005	419.963	501.910
Som van de lasten		6.009.132	5.058.042	5.061.882
Saldo voor financiële baten en lasten		111.612-	5.000-	630.134
- Saldo financiële baten en lasten	2.6.12	18.239	5.000	24.342
Saldo van baten en lasten		93.373-	-	654.476
Resultaat bestemming				
Toevoeging/ontrekking aan:				
- Continuïteitsreserve		84.795-	-	618.071
- Bestemmingsreserves				
Dotatie Reserve Ziekteverzuim		-	-	85.000
Onttrekking Bestemmingsreserve projecten		10.063-	-	39.122-
Bestemmingsreserve nog af te wikkelen nalatenschappen		-		16.000
- Bestemmingsfondsen				
Onttrekking Donateursbaten Zeekracht		1.485	-	25.473-

2.3 Kasstroomoverzicht (volgens de indirecte methode)

(De cijfers tussen haakjes verwijzen naar de toelichting)

Bedragen * € 1.000

	2019	2018	
Kasstroom uit operationele activiteiten			
Bedrijfsresultaat	93-	654	-
Aanpassingen voor:			-
- Afschrijvingen	136	161	
- Veranderingen in werkkapitaal			
- Kortlopende vorderingen (1)	202	167	
- Kortlopende schulden (2)	163-	35	
- Nog te besteden projectgelden	7.652	480-	
	7.691	278-	
Kasstroom uit bedrijfsoperaties	7.734	538	
Kasstroom uit operationele activiteiten	7.734	538	
Kasstroom uit investeringsactiviteiten			
Investerings in materiële vaste activa	11-	76-	-
Kasstroom uit investeringsactiviteiten	11-	76-	
Kasstroom uit financieringsactiviteiten			
Aflossing leningen o/g	-	-	
Toename/Afname geldmiddelen	7.723	462	
Liquide middelen per 1 januari	3.576	3.113	
Netto toename/afname	7.723	462	
Liquide middelen per 31 december	11.298	3.576	

Toelichtingen (zie voor de cijfers de toelichting op de balans)

1. Kortlopende vorderingen

	31-12	01-01
Te vorderen opbrengsten	626	694
Debiteuren	358	282
Overigen	1.888	2.097
	2.871	3.073

2. Kortlopende schulden

Crediteuren	384	318
Belastingen en premies sv	150	180
Overige schulden	927	1.125
	1.461	1.624

2.4 Grondslagen voor waardering en van resultaatbepaling

Algemeen

Natuur & Milieu is gevestigd aan de Arthur van Schendelstraat 600, 3511 MJ te Utrecht.

De statutaire doelstelling van de stichting is:

"Het leveren van een herkenbare bijdrage aan een duurzame samenleving, nationaal en internationaal. Daarbij zet de stichting zich in voor de ecologische dimensie van duurzame ontwikkeling (een schoon milieu voor huidige en toekomstige generaties, een rijke natuur en een divers landschap) met oog voor de sociale en economische aspecten ervan en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords. Het maken van winst wordt niet beoogd." De statuten van de stichting zijn voor het laatst gewijzigd op 20 november 2014.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de indirecte methode. De geldmiddelen in het kasstroomoverzicht bestaan uit de liquide middelen, waarbij vreemde valuta direct zijn verantwoord tegen de koersen, waartegen zij zijn ver- of gekocht. Ontvangsten en uitgaven uit hoofde van interest of belegging zijn opgenomen onder de kasstroom uit operationele activiteiten.

Onder de investeringen in materiële vaste activa zijn alleen de investeringen opgenomen waarvoor in het lopende boekjaar geldmiddelen zijn opgeofferd.

Transacties waarbij geen in- of uitstroom van kasmiddelen plaatsvindt, waaronder waardestijging beleggingen en financiële leasing, zijn niet in het kasstroomoverzicht opgenomen.

Schattingen

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de directie van Natuur & Milieu zich verschillende oordelen en schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het vereiste inzicht noodzakelijk is zijn de aard van de oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de desbetreffende jaarrekeningpost.

Grondslagen voor waardering activa en passiva

Algemeen

Als houder, sinds 2003, van het CBF-Keurmerk is de jaarrekening van Natuur & Milieu ingericht conform de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving voor Fondsenwervende organisaties (Richtlijn 650). Activa en verplichtingen worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of vervaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs. In de balans, de staat van baten en lasten en het kasstroomoverzicht zijn referenties opgenomen. Met deze referenties wordt verwezen naar de toelichting. Indien noodzakelijk wordt op vorderingen een voorziening in mindering gebracht voor oninbaarheid.

Materiële vaste activa

De bedrijfsmiddelen worden gewaardeerd tegen verkrijgingsprijs onder aftrek van afschrijvingen gebaseerd op de economische levensduur. Voor meubilair is de economische levensduur gesteld op 5 jaar, voor automatiseringsapparatuur en ontwikkelde software op 3 jaar, en voor interne verbouwingen op 5 jaar. De Stichting beoordeelt op iedere balansdatum of er aanwijzingen zijn dat een vast actief aan een bijzondere waardevermindering onderhevig kan zijn. Indien dergelijke indicaties aanwezig zijn, wordt de realiseerbare waarde van het actief vastgesteld. Indien het niet mogelijk is de realiseerbare waarde voor het individuele actief te bepalen, wordt de realiseerbare waarde bepaald van de kasstroomgenererende eenheid waartoe het actief behoort.

In zoverre wordt vastgesteld dat een bedrijfsmiddel niet langer economisch rendabel is, wordt dit bedrijfsmiddel door middel van een extra afschrijving tot op nihil afgeschreven.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen de reële waarde van de tegenprestatie. Handelsvorderingen worden na eerste verwerking gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs. Voorzieningen wegens oninbaarheid worden in mindering gebracht op de boekwaarde van de vordering. Vorderingen hebben een looptijd van korter dan 1 jaar, tenzij expliciet anders is vermeld in de betreffende toelichting.

Effecten

De participaties zijn gewaardeerd tegen actuele waarde per balansdatum. Op- en afwaarderingen muteren in de herwaarderingsreserve.

Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas-, banktegoeden en direct opeisbare deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Rekening-courantschulden bij banken zijn opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden. Liquide middelen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde.

Reserves en fondsen

Het eigen vermogen van de Stichting wordt ingedeeld in diverse reserves. Jaarlijks wordt het resultaat door het bestuur bestemd. De stichting heeft een continuïteitsreserve gevormd voor de dekking van risico's op korte termijn en om zeker te stellen dat zij ook in de toekomst aan haar verplichtingen kan voldoen. In de bestemmingsreserve is een reserve donateursbaten opgenomen voor gelden die bestemd zijn voor projecten die over het jaar heen lopen. Als gevolg van een stelselwijziging is in 2013 een bestemmingsreserve gevormd voor de reguliere opbrengsten van de Nationale Postcode Loterij gelden in doorlopende projecten. De reserve Ziekteverzuim is gevormd voor het afdekken van financiële risico's met betrekking tot langdurig ziekteverzuim. De reserve Zeekracht en het reserve waardeverschillen beleggingen hebben beiden betrekking op de participaties meewind. Voor de baten van de donateurs Zeekracht is een bestemmingsfonds opgenomen. In 2019 werd het reserve waardeverschillen beleggingen verantwoord als herwaarderingsreserve. De vergelijkende cijfers 2018 zijn aangepast voor een beter inzicht. De reserve nog af te wikkelen nalatenschappen is gevormd voor nalatenschappen met zuiver vruchtgebruik.

Schulden en overige passiva

Schulden worden bij de eerste verwerking gewaardeerd tegen de reële waarde. De schulden worden na eerste verwerking gewaardeerd tegen de geamortiseerde kostprijs. Transactiekosten die direct zijn toe te rekenen aan de verwerving van de schulden worden in de waardering bij de eerste verwerking opgenomen.

Operationele leasing

Bij de Stichting kunnen er leasecontracten bestaan waarbij een groot deel van de voor- en nadelen die aan het eigendom verbonden zijn, niet bij de Stichting liggen. Deze leasecontracten worden verantwoord als operationele leasing. Verplichtingen uit hoofde van operationele leasing worden, rekening houdend met ontvangen vergoedingen van de lessor, op lineaire basis verwerkt in de winst-en-verliesrekening over de looptijd van het contract.

Grondslagen van resultaatbepaling

De geworven baten zijn projectgerelateerde baten met een contractueel vastgelegde bestemming en op te leveren prestaties. De betreffende baten en lasten worden ten gunste van het resultaat gebracht in het jaar waarop deze betrekking hebben.

Dit gebeurt conform de 'percentage of completion methode' van de tot de rapportagedatum verrichte prestaties ten behoeve van het project. De bepaling van het % gereed vindt plaats op basis van de tot de rapportagedatum gemaakte projectlasten in verhouding tot de geschatte totale projectlasten.

Een positief resultaat op een project wordt pas bij realisatie genomen; een negatief resultaat op projecten wordt genomen indien voorzien.

De opbrengsten van de Nationale Postcode Loterij worden in totaliteit ten gunste van de staat van baten en lasten gebracht in het jaar waar de baten betrekking op hebben. De in het resultaat vrijgevallen baten worden aan de daartoe gevormde bestemmingsreserve toegevoegd.

Subsidies van overheden worden eerst gepassiveerd en komen ten gunste van het resultaat naar gelang de gesubsidieerde lasten zich voordoen.

Baten uit nalatenschappen worden verantwoord in het boekjaar waarin de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. De kosten worden toegerekend aan de verslagperiode waarop zij betrekking hebben. Verliezen worden genomen zodra deze voorzienbaar zijn.

Lasten

De lasten worden bepaald op historische basis en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Personeelsbeloningen

Lonen, salarissen en sociale lasten worden op grond van de arbeidsvoorwaarden verwerkt in de staat van baten en lasten voor zover ze verschuldigd zijn aan werknemers.

Natuur & Milieu heeft alle pensioenregelingen verwerkt volgens de verplichtingenbenadering.

De pensioenregeling is ondergebracht bij de Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw (BPL).

De stichting is uitsluitend verplicht tot betaling van de vastgestelde premies. De te betalen premie wordt als last in de staat van baten en lasten verantwoord. De stichting heeft geen verplichting tot het verrichten van bijstortingen in het fonds, anders dan het betalen van toekomstige hogere premies.

Afschrijvingen op materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden vanaf het moment van ingebruikname afgeschreven over de verwachte toekomstige gebruiksduur van het actief. Indien een schattingswijziging van de toekomstige gebruiksduur plaatsvindt, dan worden de toekomstige afschrijvingen aangepast. Boekwinsten en - verliezen uit de incidentele verkoop van materiële vaste activa zijn begrepen onder de afschrijvingen.

Rentebaten en rentelasten

Rentebaten en rentelasten worden tijdsevenredig verwerkt, rekening houdend met de effectieve rentevoet van de betreffende activa en passiva. Bij de verwerking van de rentelasten wordt rekening gehouden met de verantwoorde transactiekosten op de ontvangen leningen die als onderdeel van de berekening van de effectieve rente worden meegenomen.

Toelichting op de specificatie en verdeling kosten naar bestemming (2.7)

De toerekeningssystematiek van de lastenverdeling is gebaseerd op daadwerkelijk gerealiseerde declarabele uren en personele omzet binnen de doelstellingen.

De lasten op de verdeelstaat worden als volgt aan de activiteiten toegerekend:

- De kosten van Publiciteit en Communicatie worden verdeeld over de doelstellingen aan de hand van het gemiddelde aantal fte's.
- De salariskosten van uitvoerende medewerkers worden toegekend op basis van de gerealiseerde declarabele uren en het gemiddelde aantal fte's op maandbasis.
- De kosten van ondersteunende medewerkers worden, voor zover er een rechtsteeks verband is, gedeeltelijk toegerekend aan de doelstellingen.
- De overige personele kosten, huisvestingskosten, bureaunkosten, organisatiekosten, algemene kosten en afschrijvingen worden verdeeld aan de hand van het gemiddeld aantal fte's per doelstelling/activiteit. Waar mogelijk worden kosten direct toegerekend.
- Materiële projectkosten zijn kosten gemaakt binnen de thema's ten bate van een specifiek project. Deze kosten zijn dan ook direct aan de doelstellingen toe te rekenen.

2.5 Toelichting op de balans per 31 december 2019

2.5.1 Immateriële vaste activa

	Software
Stand per 1 januari 2019	
Aanschafwaarde	188.367
Cum. waardeverm. en afschrijv.	151.856
Boekwaarde per 1 januari 2019	36.511
Mutaties	
Investerings	1.398
In gebruik genomen Software	-
Desinvesteringen	-
Afschrijvingen	24.074
Afschrijvingen desinvesteringen	-
Stand per 31 december 2019	
Aanschafwaarde	189.765
Cum. waardeverm. en afschrijv.	175.930
Boekwaarde per 31 december 2019	13.834
Afschrijvingspercentages	33,3%

Immateriële vaste activa betreft de softwareontwikkeling van het project- en urenregistratiesysteem en aangeschafte licenties.

2.5.2 Materiële vaste activa

	Meubilair en inrichting	Automati- sering	Verbouwingen	TOTAAL
Stand per 1 januari 2019				
Aanschafwaarde	155.140	164.861	316.688	636.688
Cum. waardeverm. en afschrijv.	67.196	123.221	101.106	291.523
Boekwaarde per 1 januari 2019	87.944	41.641	215.582	345.166
Mutaties				
Investerings	-	9.656	-	9.656
Desinvesteringen	-	-	-	-
Afschrijvingen	26.903	21.931	63.081	111.915
Afschrijvingen desinvesteringen	-	-	-	-
Stand per 31 december 2019				
Aanschafwaarde	155.140	174.517	316.688	646.344
Cum. waardeverm. en afschrijv.	94.099	145.152	164.187	403.437
Boekwaarde per 31 december 2019	61.041	29.366	152.501	242.907
Afschrijvingspercentages	20,0%	33,3%	20,0%	

2.5.3 Vorderingen

De post kan als volgt worden toegelicht:

	2019	2018
Debiteuren	357.725	282.390
Nog te ontvangen Nationale Postcode Loterij gelden	1.800.000	1.800.000
Te ontvangen opbrengsten (1)	625.987	694.271
Te ontvangen nalatenschappen	16.000	216.000
Nog te ontvangen rente	1.124	1.722
Overige vorderingen (2)	70.437	78.815
	<u>2.871.274</u>	<u>3.073.199</u>

(1) In de post te ontvangen opbrengsten zijn de opbrengsten en subsidies opgenomen die contractueel zijn toegekend en conform betaalschema nog gefactureerd mogen worden.

(2) De post overige vorderingen bestaat uit vorderingen op zusterorganisaties voor vooruitbetaalde NS abonnementen.

Het verloop van de voorziening op debiteuren kan als volgt worden weergegeven:

	2019	2018
Stand per 1 januari	-	19.038
Bij: toevoeging	-	-
Af: Afboeking t.l.v. de voorziening	-	19.038
Stand per 31 december	-	-

Ultimo 2019 zijn alle vorderingen op oninbaarheid beoordeeld. Er is geen voorziening getroffen.

2.5.4 Effecten

Ultimo 2010 is besloten niet langer beleggingen aan te houden in de vorm van aandelen of obligaties.

Daarop is in 2012 een uitzondering gemaakt.

In dat jaar is in vervolg op de afspraken met het voormalig bestuur van de Coöperatie Club Zeekracht UA als invulling op de doelstelling van haar bestemmingsreserve door Natuur & Milieu een investering gedaan in participaties Meewind.

In 2015 heeft een switch plaatsgevonden in de verdeling van de participaties. De portefeuille bestaat uit 87,9582 participaties Zeewind bestaande Parken en 21,9896 participaties Zeewind Nieuwe Parken.

Waardering van deze participaties vindt plaats tegen actuele waarde.

	2019	2018
Stand per 1 januari	154.013	166.789
Aangeschaft in het boekjaar	-	-
Verkocht in het boekjaar	-	-
Waardeverandering van beleggingen	9.486	12.776
Stand per 31 december	144.527	154.013
% van de Continuïteitsreserve	3,6%	3,8%

De effecten staan ter vrije beschikking van de Stichting.

2.5.5 Liquide middelen

	2019	2018
Stand per 1 januari	3.575.602	3.113.268
Mutaties boekjaar	7.722.574	462.334
Stand per 31 december	11.298.176	3.575.602

Hieronder zijn opgenomen de direct opeisbare gelden bij bank- en giro-instellingen.

Betalingsverkeer loopt via de rekening bij de Rabobank. Daarnaast zijn er rekeningen bij de Triodos, ABN AMRO en ASN Bank.

De Rabobank heeft een garantie afgegeven ten bate van de verhuurder van de Arthur van Schendelstraat 600

groot € 61.895,93. Deze garantie heeft als onderpand een depositorekening bij de Rabobank van dezelfde

omvang als de garantie. De overige liquide middelen zijn allen ter vrije beschikking van de Stichting.

2.5.6 Reserves en fondsen

Continuïteitsreserve	2019	2018
Stand per 1 januari	4.081.243	3.463.173
Cumulatief effect stelselwijziging	-	-
Mutatie n.a.v. resultaatverdeling	84.795	618.071
Stand per 31 december	3.996.448	4.081.243

Het beleid van de stichting ten aanzien van de functie en gewenste hoogte van de reserves en fondsen is in 2017 aangepast en vastgesteld. De gewenste hoogte van de continuïteitsreserve is 4,0 mln. Hiermee kan N&M een jaar lang aan de vaste verplichtingen voldoen. Daarnaast is een analyse opgesteld waarin de huidige risico's financieel in kaart zijn gebracht. Deze zijn gelijk aan de gewenste hoogte van de continuïteitsreserve. Met dit beleid blijft de organisatie ruimschoots binnen de door de GDN opgestelde richtlijn 'Reserves Goede Doelen' waarbij de aan te houden continuïteitsreserve maximaal 1,5 maal de kosten van de werkorganisatie bedraagt.

Bestemmingsreserves

Doorlopende projecten:	2019	2018
Stand per 1 januari	26.836	65.958
Bestemming resultaat	10.063	39.122
Stand per 31 december	16.773	26.836

Veel projecten lopen over het kalenderjaar heen. Financiering wordt bij het begin van een project voor de gehele looptijd begroot. Dit heeft tot gevolg dat er aan het einde van een jaar financiering (in dit geval gelden van de postcodeloterij) op lopende projecten is bestemd waarvoor nog geen kosten zijn gemaakt. Omdat deze kosten wel gemaakt zullen gaan worden voor deze projecten is hiervoor een bestemmingsreserve gevormd.

<i>Ziekteverzuim:</i>	2019	2018
Stand per 1 januari	225.000	140.000
Bestemming resultaat		85.000
Dotatie	150.000	
Ottrekking	150.000-	
Stand per 31 december	<u>225.000</u>	<u>225.000</u>

De reserve kan worden ingezet om de kosten van vervanging van langdurig zieken te financieren, zodat de organisatie haar ambitie kan blijven waarmaken.

De gewenste omvang van de reserve moet het mogelijk maken 3 langdurig zieken (tegen een gemiddeld salaris van € 75.000) gedurende een jaar te vervangen.

<i>Zeekracht:</i>	2019	2018
Stand per 1 januari	130.000	130.000
Bestemming resultaat	-	-
Stand per 31 december	<u>130.000</u>	<u>130.000</u>

Deze reserve is gevormd om tekorten binnen het project Zeekracht mee te dekken en om, indien de toekomstige herwaarderingsreserve niet toereikend blijkt te zijn, waardevermindering van de participaties Meewind mee op te vangen.

<i>Reserve nog af te wikkelen nalatenschappen</i>	2019	2018
Stand per 1 januari	16.000	-
Bestemming resultaat		16.000
Stand per 31 december	<u>16.000</u>	<u>16.000</u>

De bestemmingsreserve nog af te wikkelen nalatenschappen is gevormd voor een nalatenschap met zuiver vruchtgebruik.

Totaal bestemmingsreserves:	<u>387.773</u>	<u>397.836</u>
------------------------------------	----------------	----------------

Herwaarderingsreserve

<i>Reserve waardeverschillen beleggingen</i>	2019	2018
Stand per 1 januari	24.012	36.788
Dotatie/Ottrekking	9.486-	12.776-
Stand per 31 december	<u>14.526</u>	<u>24.012</u>

De reserve waardeverschillen beleggingen is in 2013 gevormd ter beheersing van het risico van waardeverschillen van de participaties Meewind. De herwaardering van de intrinsieke waarde van de participaties is per 31 december 2019 aan deze reserve toegevoegd.

Bestemmingsfondsen

<i>Bestemmingsfonds Donaties Zeekracht</i>	2019	2018
Stand per 1 januari	5.389	30.862
Bestemming resultaat	1.485	25.473-
Stand per 31 december	<u>6.874</u>	<u>5.389</u>

Wanneer door derden aan een deel van de middelen een specifieke besteding is gegeven dient dit deel aangemerkt te worden als bestemmingsfonds.

In 2013 is een bestemmingsfonds gevormd voor donateursbaten Vrienden van Zeekracht die ingezet kan worden voor het realiseren van projecten met betrekking op wind op zee.

2.5.7 Schulden korter dan 1 jaar

<i>Belastingen en premies sociale verzekeringen</i>	2019	2018
Loonbelasting	104.043	97.838
BTW	46.078	82.552
Totaal belastingen en premies sociale verzekeringen	<u>150.121</u>	<u>180.390</u>

Overige schulden en overlopende passiva

Crediteuren	384.330	317.653
Nog te besteden projectgelden (1)	8.704.128	1.052.509
Te betalen oude verlofrechten	88.936	92.422
Nog te betalen pensioenpremies (2)	63.927	58.626
Vooruitontvangen bedragen (3)	191.323	191.322
Nog te betalen salariskosten (vakantiegeld)	99.354	87.880
Ontvangen borggelden inwonende organisaties	7.428	7.428
Overige schulden (4)	475.551	687.781
	<u>10.014.977</u>	<u>2.495.621</u>
Totaal schulden korter dan 1 jaar	<u>10.165.098</u>	<u>2.676.011</u>

(1) De hier vermelde bedragen betreffen zowel vooruitontvangen projectgelden als toezeggingen waarvan de realisatie in 2020 of later plaatsvindt. In dit saldo is € 8.003k aan Droomfonds Nationale Postcode Loterij opgenomen voor project De Rijke Noordzee.

(2) De pensioenpremies betreffen de nog te betalen openstaande nota's aan het BPL.

(3) In 2018 is € 191.322 vooruitontvangen voor het boekjaar 2019. In 2019 is er niet vooruitgefactureerd.

(4) De overige schulden bestaan uit vooruitgefactureerde bedragen (o.a. huur) en nog te betalen bedragen (o.a. investeringsbijdrage nieuwe pand, accountantskosten en eenmalige uitkeringen).

Niet in de balans opgenomen verplichtingen

<u>Huurcontracten:</u>	looptijd tot	Korter dan 1 jaar	Tussen 1-5 jaar	Langer dan 5 jaar
Plein 8D, Den Haag	30-9-2021	19.278	14.459	
Arthur van Schendelstraat 600, Utrecht	1-4-2027	263.184	1.052.736	591.176
		<u>282.462</u>	<u>1.067.195</u>	<u>591.176</u>

Per 1 juli 2017 is een nieuw pand aan de Arthur van Schendelstraat betrokken.

Het huurcontract is aangegaan voor een periode van 10 jaar.

Per 1 oktober 2017 is het pand aan Plein 8D te Den Haag betrokken.

De opzegtermijn van het huurcontract van Plein 8D in Den Haag bedraagt ten minste 6 maanden.

<u>Leasecontracten:</u>	looptijd tot	Huur op jaarbasis 2019
Printers	30-6-2022	30.000
E-Golf leaseauto	29-6-2021	5.200
		<u>35.200</u>

Het leasecontract voor de printers is aangegaan voor een periode van 60 maanden en wordt op kwartaal basis betaald.

De kosten voor de elektrische leaseauto zijn inclusief 15.000 km. De meer- of minderkosten per kilometer zijn € 0,0746.

Erfenissen en legaten:

In 2017 is Natuur & Milieu in bezit gekomen van 1/9 gedeelte van een erfenis die belast is met vruchtgebruik. De waarde van het Legaat is niet bekend gemaakt.

Stichting de Noordzee

Natuur en Milieu is met Stichting de Noordzee per 1 januari 2016 een samenwerkingsverband aangegaan.

Deze overeenkomst is verlengd t/m 31 december 2020 en heeft als doel om samen te werken zodat extern meer verschil gemaakt kan worden en door samenwerking in de bedrijfsvoering en facilitaire zaken de efficiency te verhogen en de kosten te verlagen.

Daarnaast is aanvullende samenwerkingsovereenkomst aangegaan voor het project Droomfonds De Rijke Noordzee. Dit project is voor voor rekening en risico van beide partijen. De samenwerking is in 2019 vormgegeven en de governance ingericht waarbij ook het toezicht door vertegenwoordigers van de raden van toezicht van beide organisaties is geregeld. De definitieve samenwerkingsovereenkomst is in 2019 getekend.

CO2-emissie

Verwarming en elektriciteitsverbruik in ons kantoor vormen de hoofdmoot van de CO2 uitstoot van Natuur & Milieu.

Jaarlijks compenseren we onze niet te vermijden CO2-uitstoot. Over 2019 compenseren we een CO2-emissie van 20 ton via Fairtrade Carbon Credits van FairClimateFund. In 2020 brengen we in kaart op welke wijze we onze eigen CO2 uitstoot nog verder omlaag kunnen brengen. Indien blijkt dat, o.b.v. de analyse die in 2020 opgesteld zal worden, dat onze totale CO2 uitstoot hoger is dan dat we nu compenseren zal dit met terugwerkende kracht in 2021 gecompenseerd worden.

Gebeurtenissen na balansdatum

De coronacrisis raakt de hele wereld en ook ons. Dit zal ongetwijfeld zijn effect hebben op – de planning van – onze voorgenomen projecten en campagnes. Tot en met maart 2020 lopen bijna alle projecten door en zijn de financiële gevolgen beperkt. Financieel en qua bemensing staat Natuur & Milieu er goed voor.

Als de coronamaatregelen lang aanhouden verwachten we dat meer projecten vertraging oplopen waardoor de baten zullen dalen. Ook bestaat de mogelijkheid dat acquisities vertraging oplopen. Het MT houdt de vinger aan de pols zodat steeds goed zicht is op eventuele vertragingen. Wij zijn in de gunstige omstandigheid dat we over vaste inkomsten beschikken zoals bijvoorbeeld de jaarlijkse bijdrage van de Nationale PostcodeLoterij van € 1,8 miljoen. Daarnaast beschikken we over voldoende liquiditeit a € 4,149 miljoen per 31 december 2019 en een goede continuïteitsreserve van € 4 miljoen per 31 december 2019, waardoor we op korte en middellange termijn niet in de financiële problemen komen.

Door de afdeling Financiën worden nu verschillende scenario's opgesteld m.b.t. de mogelijke externe opbrengstendaling, de mogelijkheden voor (overheids)steun worden verkend, en mogelijke besparingsmaatregelen worden in kaart gebracht.

2.6 Toelichting op de staat van baten en lasten over 2019

BATEN

2.6.1 Baten van particulieren:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
<u>Baten particulieren:</u>			
- Donaties en giften	337.744	302.000	455.281
- Nalatenschappen	16.384	-	319.829
Totaal baten particulieren	354.128	302.000	775.110

Toelichting Baten particulieren:

- <i>Donaties</i>	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Donatiebedrag N&M	306.359	267.000	422.250
Donatiebedrag Zeekracht	31.385	35.000	33.031
Totaal donatiebedrag	337.744	302.000	455.281
Aantal ontvangen donaties	16.772		18.255
Gemiddeld ontvangen bedrag	20		25

- *In Kind bijdrage projecten*

Onder "in kind" bijdragen worden niet financiële bijdragen aan projecten verstaan, bijvoorbeeld in de vorm van producten of uren die "om niet" worden verstrekt. De fysieke bijdragen zijn gewaardeerd zowel aan de batenkant als aan de lastenkant (materiële lasten). De in kind bijdragen zijn verantwoord onder desbetreffende partnerbaten.

2.6.2 Baten van bedrijven:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Het bedrag kan als volgt gespecificeerd worden:			
ASN Bank	296.247		214.752
Volksbank	191.311		181.364
Lidl Nederland	170.057		13.691
Greenchoice	126.206		97.820
Nederlandse Gasunie	95.968		119.458
Van Oord	83.931		35.575
Jumbo Supermarkten	65.893		90.833
Stedin	42.454		72.952
Rabobank	38.013		-
Tennet	37.263		37.600
Liander / Alliander	37.215		44.939
Overig	335.710		369.997
Totaal	1.520.269	1.712.121	1.278.981

De baten bedrijven blijven € 192k achter op de begroting. Dit wordt gecompenseerd door hogere baten van andere organisaties zonder winststreven.

2.6.3 Baten van Loterijorganisaties:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
<u>Baten Nationale Postcode Loterij</u>			
Jaarlijkse bijdrage	1.800.000	1.800.000	1.800.000
Reguliere baten Nationale Postcode Loterij	1.800.000	1.800.000	1.800.000
Saldo 1 januari doorlopende projecten extra trekking/Droomfonds	470.123	-	976.156
Toekenning Droomfonds Rijke De Rijke Noordzee	8.500.000		-
Saldo 31 december doorlopende projecten extra trekking/Droomfonds	8.052.631	-	470.123
Baten projectgelden extra trekkingen NPL	917.492	60.000	506.033
Totaal baten Loterijorganisaties	2.717.492	1.860.000	2.306.033

Tussen de Stichting Nationale Postcode Loterij en Natuur & Milieu is in 1996 een vijfjarige overeenkomst gesloten, waarin is bepaald dat Natuur & Milieu als beneficiënt zal delen in de opbrengst van de loterij. Deze overeenkomst is, net als in voorgaande jaren, in 2015 met vijf jaar verlengd tot 2021. De jaarlijkse bijdrage voor 2019 is vastgesteld op € 1.800.000.

Biidrage projectgelden extra trekkingen NPL:

Stichting Natuur en Milieu heeft in februari 2019 het Droomfonds project 'De Rijke Noordzee' toegekend gekregen dat samen met Stichting De Noordzee wordt uitgevoerd. Het gaat om een bedrag van € 8.5 miljoen euro, de looptijd van het project is vijf jaar.

De projectgelden extra trekking betreft het project Nederland Zoemt. Dit is een project van LandschappenNL, Naturalis, IVN en Natuur & Milieu. Gezamenlijk is € 1.446.000 ontvangen van de Nationale Postcode Loterij. In 2020 worden de laatste gelden besteed van deze toekenning.

2.6.4 Baten van subsidies van overheden:

Opbrengsten die toe te rekenen zijn aan het lopend boekjaar zijn als volgt te verdelen:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Ministerie van I&M			67.639
RvO (EZ)			30.726
Gemeente Utrecht			2.756
	-	96.706	101.121

De ontvangen subsidies zijn project gerelateerd. Er worden geen structurele subsidies ontvangen.

2.6.5 Overige baten van overheden:

Opbrengsten die toe te rekenen zijn aan het lopend boekjaar zijn als volgt te verdelen:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Ministerie van I&M	191.334		116.273
Provincie Noord-Brabant	36.622		19.930
RvO (EZ)			112.903
Overige	30.796		100.063
	258.752	325.101	349.170

2.6.6 Baten van andere organisaties zonder winststreven:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
<u>Baten andere organisaties zonder winststreven</u>			
Adessium Foundation	244.495		158.433
European Climate Foundation (ECF)	196.069		197.633
Stichting Oxfam Novib	73.507		65.313
Milieu Centraal	54.450		
Stichting Albron	34.168		
Greenpeace *	31.500		42.750
Wereld Natuur Fonds *	31.500		31.500
Natuurmonumenten *	31.500		31.500
Overige	231.551		219.278
Totaal	928.739	611.026	746.408
Som van de geworven baten	5.779.380	4.906.954	5.556.823

De baten zijn ruim € 315k hoger dan begroot.

* Deze organisaties dragen bij aan de Groene 11. Groene 11 is een samenwerkingsverband voor public affairs van verschillende natuur- en milieuorganisaties.

2.6.7 Baten als tegenprestatie voor de levering van producten en/of diensten:

De baten zijn als volgt samengesteld:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Verhuur pand	77.201	-	82.809
Administratieve ondersteuning andere org. zonder winststreven	37.440		37.890
Projecten met als tegenprestatie product en/of dienst			10.847
Overige	3.499	-	3.646
Totaal	118.140	146.088	135.192

Baten worden als Baten als tegenprestatie voor de levering van producten en/of diensten verantwoord en niet als geworven baten als één van onderstaand situaties van toepassing is. 1) de partner heeft het exclusieve recht op het geleverde product dienst. 2) Het product/dienst betreft activiteiten anders dan geformuleerd in onze doelstelling.

2.6.9 Besteed aan doelstelling:

De hier verantwoorde kosten hebben allen betrekking op uitvoeringskosten van eigen activiteiten.

Natuur & Milieu verstrekt geen subsidies aan derden.

Onder de som der lasten is een bedrag aan personele kosten opgenomen, zonder opsplitsing naar doelstelling als volgt gespecificeerd:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Lonen en salarissen	2.325.362	2.406.217	2.120.744
Sociale lasten	402.523	413.742	365.220
Pensioenkosten	324.181	338.038	298.393
	3.052.066	3.157.997	2.784.357
Inhuur tijdelijk personeel	442.359	270.000	221.480
Overige personeelskosten	90.489	147.000	60.619
	3.584.914	3.574.997	3.066.455

Een verdere specificatie van deze kosten is te vinden in hoofdstuk 2.7.

Het percentage van de totaal aan de doelstellingen bestede kosten ten opzichte van de totale baten van de Stichting bedraagt voor 2019: 91% (2018: 78%) en ten opzichte van de totale lasten: 89% (2018: 88%).

Het percentage over 2018 van 78% is lager dan gebruikelijk doordat over 2018 er een positief resultaat is gerealiseerd van € 654k.

De pensioenregeling is ondergebracht bij de Bedrijfspensioenfonds voor de landbouw (BPL). Er wordt vrijwillig aangesloten op de pensioenregeling.

De regeling is een zogenaamde middelloonregeling waarop geen indexatie plaats vindt. Het opbouwpercentage bedraagt 1,875% en de dekkingsgraad bedraagt ultimo 2019 94,3%.

2.6.10 Wervingskosten:

De wervingskosten worden verdeeld op basis van de uren per project.

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Wervingskosten	167.890	156.041	124.268
Som van de geworven baten	5.779.380	4.906.954	5.556.823
<i>Kosten in % van de som van de geworven baten</i>	<i>2,9%</i>	<i>3,2%</i>	<i>2,2%</i>

Het percentage kosten ten behoeve van de fondsenwerving is ten opzichte van 2018 gestegen doordat er meer uren besteed zijn aan de werving.

2.6.11 Beheer en Administratie:

Deze kosten worden volgens de richtlijn RJ 650 niet toegerekend aan de doelstellingen en de post wervingskosten, maar als separate kostenpost zichtbaar gemaakt in de staat van baten en lasten.

De kosten van de organisatie worden volgens de volgende sleutel aan de kosten Beheer en Administratie toegerekend:

	Doelstelling	Wervingskosten	Beheer en Administratie
Directie	80%	4%	16%
Management ondersteuning	53%	4%	43%
Personeel en Organisatie	58%	4%	38%
Financiën (Incl. projectadministratie)	58%	4%	38%
Totaal	62%	4%	33%

De sleutel is gebaseerd op een inschatting van de uren besteding van directie, managementondersteuning (inclusief facilitaire zaken), financiën en Personeel en Organisatie.

De toedeling van de wervingskosten is gebaseerd op de verhouding van de daadwerkelijk geschreven uren fondsenwerving ten opzichte van het totaal aantal geschreven uren voor het realiseren van de doelstellingen.

Hantering van de sleutel leidt tot de volgende bedragen en percentages:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Kosten Beheer en Administratie	494.005	419.963	501.910
Som der lasten	6.009.132	5.058.042	5.061.882
	8,2%	8,3%	9,9%

De kosten beheer en administratie zijn hoger dan begroot. Als percentage is er een beperkte daling van 0,1%. Het werkelijke percentage van 9,9% over 2018 hangen samen met de vaststellingsovereenkomst die is gesloten met de belastingdienst voor de omzetbelasting voor de periode 2014 t/m 2017. Zonder deze kosten bedraagt het percentage over 2018 9%. Voor het percentage van kosten Beheer en Administratie ten opzichte van de som der lasten wordt gestreefd naar een percentage tussen de 7% en 9%.

2.6.12 Saldo voor financiële baten en lasten:

Het resultaat uit beleggingen kan als volgt worden gespecificeerd:

	werkelijk 2019	begroot 2019	werkelijk 2018
Dividend/ uitkering herbeleggingsreserve Meewind	22.429	-	27.707
Rente	3.267	-	2.574
Totaal	19.163	5.000	25.133
Dividendbelasting (-/-)	924	-	792
Resultaat	18.239	5.000	24.341

De negatieve rente wordt veroorzaakt door lage rente standen en bankkosten.

2.6.13 Directie en Raad van Toezicht

Directie:

De Raad van Toezicht heeft het bezoldigingsbeleid, de hoogte van de directiebeloning en de hoogte van andere bezoldigingscomponenten vastgesteld. Periodiek wordt dit geactualiseerd, in 2017 is dat ook gebeurd. Bij deze vaststelling heeft de Raad van Toezicht de Regeling Beloning Directeuren van Goededoelenorganisaties van GDN gevolgd. De regeling geeft aan de hand van zwaartecriteria een maximumnorm voor het jaarinkomen. Bij Natuur & Milieu leidde dit tot een zogenaamde BSD-score tussen 411 en 450 punten waarbij in 2019 een maximaal jaarinkomen hoort van € 121.708,- bij een full-time dienstverband conform schaal H. De beloningen bleven binnen de geldende maxima. De belaste vergoedingen/bijtellings, de werkgeversbijdrage pensioen en de overige beloningen op termijn stonden bovendien in een redelijke verhouding tot het jaarinkomen.

De voor de toetsing relevante bedragen over 2019 zijn vermeld in de tabel hieronder.

Overzicht bezoldiging directie	2019	2018
Naam	M. Demmers	M. Demmers
Functie	directeur	directeur
Dienstverband		
Aard (looptijd)	onbepaald	onbepaald
Uren (per week)	40	40
Part-time %	100%	100%
Periode	1/1-31/12	1/1-31/12
Bezoldiging (Eur)		
Jaarinkomen		
Bruto salaris	110.483	108.874
Vakantiegeld	8.839	8.710
Vaste eindejaarsuitkering	-	-
GDN normjaarinkomen	119.322	117.584
Pensioenlasten (wg deel)	17.969	13.885
Belaste vergoedingen	-	-
Overige beloningen	-	-
Totaal	137.291	131.469

Raad van Toezicht

Sinds boekjaar 2007 is Natuur & Milieu overgegaan naar een Raad van Toezicht model, waarbij de directeur tevens bestuurder is. De leden (6) van de Raad van Toezicht van de stichting ontvangen geen bezoldiging en aan hen is in dit boekjaar geen lening, voorschot of garantie verstrekt.

2.7 Specificatie en verdeling kosten naar bestemming

Bestemming	Doelstelling			Wervingskosten	Beheer en administratie	Totaal 2019	Begroting 2019	Totaal 2018
	Campagnes	Programma's	Overige *					
							-	
Gemiddeld aantal medewerkers (FTE)	8,87	21,15	3,43	1,53	3,46	38,43	39,10	36,66
Publiciteit en communicatie	1.195	2.852	463	206	466	5.181	10.000	6.637
Salariskosten	704.035	1.679.781	272.617	121.115	274.518	3.052.066	3.157.995	2.784.357
Overige personele kosten	122.915	293.267	47.595	21.145	47.927	532.849	417.000	282.099
Huisvestingskosten	52.842	126.078	20.462	9.090	20.604	229.076	305.000	201.836
Bureaunkosten	12.980	30.970	5.026	2.233	5.061	56.271	106.556	68.578
Organisatiekosten	33.859	80.786	13.111	5.825	13.202	146.783	197.500	140.408
Algemene kosten	16.734	39.927	6.480	2.879	119.995	186.015	251.000	198.379
Afschrijvingen	31.369	74.844	12.147	5.396	12.231	135.988	171.000	161.305
Totaal kosten organisatie	975.930	2.328.505	377.900	167.890	494.005	4.344.229	4.616.051	3.843.598
Materiële projectkosten	824.276	746.682	93.945	-	-	1.664.903	441.991	1.218.284
Totaal	1.800.206	3.075.187	471.845	167.890	494.005	6.009.132	5.058.042	5.061.882
Bestedingspercentage uitgedrukt t.o.v. de som van de baten volgens Staat van baten en lasten	30,5%	52,1%	8,0%	2,8%	8,4%	101,9%	85,8%	88,9%
Lasten t.o.v. de som van de lasten volgens Staat van baten en lasten	30,0%	51,2%	7,9%	2,8%	8,2%	100,0%	100,0%	100,0%

* De activiteiten onder de doelstelling "overige" betreffen onder andere:

- Activiteiten met betrekking tot samenwerkingsverbanden met andere partijen;
- Overige strategische activiteiten.

2.8 Toelichting verdeling kosten naar bestemming

Algemeen

In de kosten Beheer en Administratie zijn o.a. de kosten van het personeel opgenomen dat geen directe inzet heeft op projecten van Natuur & Milieu.
Kosten van administratieve ondersteuning van de projecten zijn wel opgenomen als kosten ten laste van de doelstelling.

Op de begrotingsposten

Publiciteit en communicatie:

De gerealiseerde kosten zijn lager dan begroot daardat er een voordeliger contract is afgesloten voor de nieuwssites.

Salariskosten:

De salariskosten zijn € 100k lager dan begroot doordat er 0,7 FTE minder medewerkers in dienst waren.

Overige personele kosten:

Vanwege de extra inhuur van externe medewerkers zijn de overige personeelskosten ruim € 170k hoger dan begroot.
Deels worden deze kosten gecompenseerd door ontvangen UWV gelden door zwangerschapsveloven en doordat er minder besteed is aan opleidingen t.o.v. de begroting. Totaal zijn de overige personeelskosten € 116k hoger dan begroot.

Huisvestingskosten:

De huisvestingskosten waren ruim € 70k lager dan begroot. Er zijn minder kosten gemaakt voor overige huisvestingskosten. Doordat het pand kort geleden betrokken is zijn er relatief weinig kosten gemaakt voor het pand. Ook de verzekeringen en schoonmaakkosten zijn lager uitgevallen.

Bureaukosten:

De besparing op de bureaukosten van € 50k is gerealiseerd doordat de printerkosten verlaagd zijn, doordat een bedrag is terug ontvangen voor de mobiele telefonie en doordat er beduidend minder kantoorartikelen zijn aangeschaft.

Organisatiekosten:

De organisatiekosten zijn € 50k lager dan begroot doordat de reiskosten lager zijn uitgevallen vanwege een tariefsverlaging van de NS.
Daarnaast is er minder gespendeerd aan Lidmaatschappen.

Algemene kosten:

De Algemene kosten vallen € 66k lager uit dan begroot doordat de begrote onvoorziene ruimte niet is aangesproken.

Afschrijvingen:

De afschrijvingen zijn lager dan begroot doordat de investering in een nieuw donateurssysteem is uitgesteld naar 2020.

Materiële projectkosten:

De materiële opbrengsten zijn gelijk aan de materiële uitgaven en sterk afhankelijk van de omvang van de gecontracteerde campagnes.
Het Droomfonds De Rijke Noordzee project was niet begroot daardoor zijn de materiële kosten veel hoger uitvallen. Daarnaast zijn er voor de extra trekking NPL project Nederland Zoemt, Statiegeld acties van Lidl en de Isolatiejurk campagne meer materiële kosten gemaakt dan begroot waardoor de materiële in totaal ruim € 1.660k bedragen. Deze materiële kosten zijn extern gefinancierd en zijn resultaat neutraal. De inkind bijdrage over 2019 bedragen € 47k. Inkind bijdragen worden niet begroot.

3. Overige toelichtingen

3.1 Vaststelling en goedkeuring

Na goedkeuring door de Raad van Toezicht op 12 mei 2020 is deze jaarrekening vastgesteld door de directeur/bestuurder van de stichting.

3.2 Voorstel resultaatbestemming

De directie stelt de resultaatbestemming vast overeenkomstig de resultaatverdeling zoals opgenomen in de staat van baten en lasten.

Stichting Natuur en Milieu
Arthur van Schendelstraat 600
3511 MJ UTRECHT

CONTROLEVERKLARING VAN DE ONAFHANKELIJKE ACCOUNTANT

Aan: de bestuurder en Raad van Toezicht van Stichting Natuur en Milieu

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen jaarrekening 2019

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2019 (pagina 48-64) van Stichting Natuur en Milieu te Utrecht gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit jaarverslag opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Natuur en Milieu per 31 december 2019 en van het resultaat over 2019 in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties.

De jaarrekening bestaat uit:

1. de balans per 31 december 2019 met een balanstotaal van € 14.570.719;
2. de staat van baten en lasten over 2019 met een resultaat van - € 93.373 (tekort); en
3. de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening'.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Natuur en Milieu zoals vereist in de Verordening inzake de Onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening Gedrags- en Beroepsregels Accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Verklaring over de in het jaarverslag opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het jaarverslag andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag;
- de overige gegevens;
- bijlage A: Verantwoordingsverklaring Raad van Toezicht;
- bijlage D: Begroting 2020.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 'Fondsenwervende organisaties' vereist is.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de controle of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag in overeenstemming met RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties.

Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de jaarrekening

Verantwoordelijkheden van het bestuur en de Raad van Toezicht voor de jaarrekening

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met de in Nederland geldende RJ-Richtlijn 650 Fondsenwervende organisaties. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

De Raad van Toezicht is verantwoordelijk voor het uitoefenen van toezicht op het proces van financiële verslaggeving van de stichting.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel. Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken. Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fouten of fraude en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Een meer gedetailleerde beschrijving van onze verantwoordelijkheden is opgenomen in de bijlage bij onze controleverklaring.

Was getekend te Sliedrecht, 13 mei 2020.

WITH accountants B.V.
A.M. Tromp MSc RA

Bijlage.

Bijlage bij onze controleverklaring over de jaarrekening 2019 van Stichting Natuur en Milieu

In aanvulling op wat is vermeld in onze controleverklaring hebben wij in deze bijlage onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening nader uiteengezet en toegelicht wat een controle inhoudt.

Wij hebben onze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat een stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur en Raad van Toezicht onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

D. BEGROTING 2020

4. Bijlage: Begroting 2020

Baten:	Begroting 2020	Realisatie 2019	Begroting 2019
- Baten van particulieren	330.000 (1)	354.128	300.000
- Baten van bedrijven	1.258.595	1.520.269	1.776.857
- Baten van loterijorganisaties	3.685.000 (2)	2.717.492	2.270.440
- Baten van subsidies van overheden		0	240.256
- Overige baten van overheden	374.865	258.752	144.143
- Baten van andere organisaties zonder winststreven	1.150.040	928.739	241.600
Som van de geworven baten	6.798.500	5.779.380	4.973.296
- Baten als tegenprestatie producten en/of diensten	120.500	118.140	108.468
- Overige baten	-	-	-
Som der baten	6.919.000 (3)	5.897.520	5.081.764
Lasten:			
Besteeld aan doelstellingen			
- Campagnes	1.525.568	1.800.206	1.674.407
- Programma's (Voedsel, Energie en Mobiliteit)	4.266.022 (2)	3.075.187	2.217.545
- Overige	503.163 (4)	471.845	632.382
	6.294.753	5.347.238	4.524.333
Wervingskosten	197.772	167.890	140.252
Beheer en administratie	431.475	494.005	422.179
Som der lasten	6.924.000	6.009.132	5.086.764
Saldo voor financiële baten en lasten	-5.000	-111.612	-5.000
- Saldo financiële baten en lasten	5.000	18.239	5.000
Saldo van baten en lasten	0	-93.373	0
Overschot/tekort is toegevoegd/onttrokken aan:			
- Continuïteitsreserve		-84.795	
- Bestemmingsreserves			
Dotatie Reserve Ziekteverzuim		-	
Onttrekking Bestemmingsreserve projecten		10.063	
Bestemmingsreserve Zeekracht		-	
Bestemmingsreserve nog af te wikkelen nalatenschappen		-	
- Bestemmingsfondsen		-	
Onttrekking Donateursbaten Zeekracht		1.485	

(1) Baten uit nalatenschappen worden niet begroot. De baten van particulieren zijn door nalatenschappen hoger dan begroot.

(2) Droomfonds De Rijke Noordzee is begroot bij de baten uit loterijorganisaties en besteed aan de doelstellingen Programma's voor ruim € 1,8 miljoen.

(3) De opbrengsten zijn over 2019 uit detailniveau opgebouwd.

(4) De activiteiten onder de doelstelling "overige" betreffen onder andere:

- Activiteiten met betrekking tot samenwerkingsverbanden met andere partijen;
- Overige strategische activiteiten.